

О. КИСІЛЕВСЬКА

ІНДІЇ БОМБЕ
ПІВ ДНІЯ

КОЛОМІЯ

ОЛЕНА КИСІЛЕВСЬКА

ПО ШИРОКОМУ СВІТІ

М. КОЛОМІЯ

КОЛОМІЯ, 1937.

Всі права застережені.

511

НАКЛАДОМ ВЛАСНИМ.

Друк М. Бойчука в Коломиї. (21. 7. 1936).

МАРОККО.

Бувай здорова, Європо!

От тобі й Великдень! На воді, та ще на такій розгуляній, що найбільші її приятелі перетворилися в завзятих ворогів! Всі, не тільки хворі, але й здорові, переходячи через чердак пароплава, гуляють по ньому, мов пляні. Зідхають тепер по суші, Терпеливості! Ще день-два й станемо на крайчикові Європи, в столиці Португалії — Лісбоні.

Покищо подорожні знайомляться, творять групки, укладають пляни прогульок. Треба заздалегідь знати, хто буде користати з услуг представника подорожнього бюро, а хто хоче „приватно” подорожувати.

Я волію поволочитися на власну руку, але краще мати хоч маленьке товариство. Веселіше й дешевше коштує чи то авто, дорожка, чи в потребі й провідник. Звичайно таку спілку твориться з товаришів при столі, чи з „шляфкамерадів”. Мені цим разом не пощастило. З нашої шістки при столі четверо з одного міста й творять таку тісну групку, що, не зважаючи на чемні запитання, не маю охоти їм перешкоджати. Остається тільки дуже говірлива й весела урядничка з корінної Польщі. Колись провела одні ферії в Ворохті, і з тої причини, як каже українка для неї „дуже симпатична”. (На жаль,

крім мене, нема нікого з українців). Пристає до нас ще й одна пара приємних, поважних німців, що сусідують зо мною на чердаку на лежахках. Що шкодить спробувати? А дальше — побачимо.

До Лісбони мали приїхати п'ятого дня рано. Тимчасом при сніданні заповідає капітан:

— Панство! Правдоподібно доїдемо до порту ще сьогодні над вечір!

Отже хоч третього дня Великодня стану ногою на суші! Вся саля теж оплесками привітала радісну вістку. Хворі на морську недугу радіють, що скінчаться їхні муки. Інші (особливо панове) тішаться одним вечором більше в великому місті. Цілий день сходить на нервовім підготуванні: пішли в рух португальські словарці-„провідники”, пляни Лісбони.

Сонце щойно почало хилитися до заходу, коли в його золотавім сьйві блиснуло перед нами амфітеатрально-розложене величаве місто. Та заки пароплав закинув якір у порті, зробився вечір.

Гурмою кинулися подорожні до виходу. Це ж так приємно стати левною ногою на твердому ґрунті! Багато шукає розваг у місті. Я по короткому проході вертаюся, щоб без колихання бодай раз добре виспатися.

Вночі чую: шерех і рух. Це прогульковці повертаються. Вимінюються вражіннями.

— Але ж це нечувана річ! Дев'ята година й на вулиці ні одної жінки!

— В каварнях хіба чужинки!

— ...або товар на продаж!

Кожуть, що шануючі себе португалки по восьмій годині не показуються в місті.

Рано, подзвонюючи наміняними на пароплаві ескудами, пускаємося в мандрівку.

Пані Зося „пописується” лихою французчиною, німці поважно, самопевно уживають рідної мови. Спершу трошечки тяжко, але шофери привикли до чужинців. З кожної мови підхоплюють кілька слів, решту робить здогад і... вправність. Стільки ж тих туристів вони вже перевезли на своїм віку! Покажеш плян, підкреслиш назву в „провідникові” — й справа скінчена.

Пані Зося дуже певна себе:

— Манастир св. Єроніма? Хай буде! Але чи в нас у Варшаві, у Кракові нема кращих? Напевно! Зрештою побачимо!

Та — серед незчисленних мармурових кольтон, різьб, статуй, кружганків таки притихла наша пані Зося. Ні, чогось подібного не так легко знайти, треба признати.

Цікаво було довідатися, що ці, здалося б, незрушні кольтони теж немало були потерпіли від землетрусу в 1775 році, що зруйнував майже ціле місто. Завдяки жертвенности краю вдалося все відбудувати.

Але — щодо міста пані Зося настроєна скептично.

— Що ж місто? Напевно таке, як кожне інше! Чи вісімсот тисяч мешканців це щось дуже велике?

Та знову передміські віллі, палати доказали, що й тут можна знайти щось нове, цікаве. Нпр., фронтові стіни на багатьох домах до половини, а то й під самий верх, виложені гарними, лискучими, череповими кафлями. Подекуди ще й вбудовані в стіни святі образи.

— „Вундершен!” — кажуть німці.

Пані Зося не може вийти з дива.

Що вони повивертали стіни на лівий бік, чи що? Хто ж бачив так будувати, ще й образи вмуровувати? Але що гарне, то гарне! От хоч би ця: на ясноголубій стіні розкинені рожеві троянди й біла мармурова статуетка Богородиці. Це таки справді гарне.

А які пальми! Які дуби! Перед кожною хатою! Видно, така тут мода...

Ось ще одна вілля. Золото-жовта стіна. Балькони цілі з лілійового цвіту. Признають усі, що щось подібне рідко де можна побачити.

Що далі в місто, то менше патріотичних порівнянь у пані Зосі.

Ідемо раз широкими, раз вузькими вулицями, то вгору, то в долину. Не знати, на що більше дивитися: на палати, пам'ятники, чи вистави. Аж на обрії, на зеленому горбі стріляє високо в небо замочок: мавританські мури, вежі, золоті верхи.

— Моє панство! Буде в нас Лісбони! Ідьмо туди! Бачите — замок вежею, наче пальцем, показує просто в небо. Але чи доїдемо туди? Хіба літаком!

— Себто куди: до неба чи до замку?

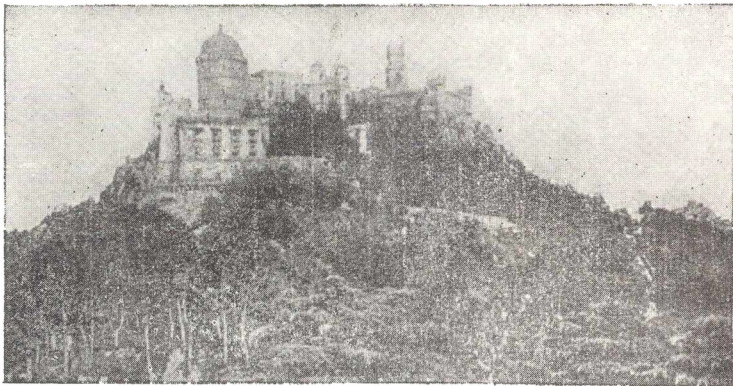
— Ей, до неба ще заскоро! Перед нами ще Африка! Попереду до замку!

Шофер заспокоює. Це Цінтра. Там давня королівська резиденція. Всі туристи доїздять туди автами.

— Ах, таж там найкращі в цілій Португалії парки Регалієра, — нагадує німець: — І королівський замок у чудовім саді „Ля Пена”.

Майже тридцять кілометрів перелетіли в несповна пів години.

Цінтра — мале містечко. Маса квітів і

Королівський замок у Цінтрі.

всяких полудневих овочів: гранатів, ананасів, помаранчів.

— Мусимо покуштувати ананасів. — рішає пані Зося: — в Варшаві їх не докупитися. Та й шофер мусить відіхнути по шаленій їзді...

— А що ж то шофер тягне авто, що мусить, як кінь, відпочивати? — завважує німець.

— Тягне не тягне, а така шалена їзда мусить таки нервів коштувати! Маєш, брате, помаранчу! Іджді! А ми спробуємо ананаса...

Знаючи смак ананасів, волю добру грушку.

Вгору, вгору безконечними серпентинами. Такими крутими, що здається, що авто не встигне завернути з одного закруту в другий. Парк, як ліс. Екзотичні пальми, ще вищі пахучі евкалипти. Величезні рододендрони, усі в квіті. Камелійові дерева так обсипані квітами, що аж не містяться на галузках. Опadaють. Тому й повно їх на шляху. І ми їдемо по рожево-білому живому килимі... А там... готи, скелі, водограї і море-море квітів. Від запахів аж у голові крутиться.

Нарешті замочок. Той сам, що його бачили долини. Прекрасна палата. Старі кам'яні, позеленілі від старости сходи й балюстради. В камяних кошах квіти. Відчиняють двері замку. Ще недавно був він резиденцією королівської матері; тепер пусто, але все осталося, як було. Виглядає, як клітка, з якої щойно вилетіли птахи.

Мягкі канали, вигідні столички, на них ілюстровані журнали. На етажерках легко полинялі фотографії членів королівської родини й добрих знайомих. Мармурові вази. Мі-

дні, природної величини, араби держать вгору, наче смолоскипи, лямпі.

Ніхто так не заглядає, не дотикається хоч одним пальцем всіх фотографій як пані Зося.

Та в справжній захват впадаємо всі аж на дворі. З тераси, що завішена над морем зелені й квітів, — красвид, якого не забудеш. На вісімдесят кілометрів навколо ніщо не зупиняє вашого ока. Зелені поля, пасовища, села, містечка, а далі ген, здається під самим небом, мріє море. .

Мовкне все, що вийде на це місце, й тільки дивиться... дивиться... Тільки наша пані Зося не втерплює і тут :

— А там... там далеко... чи то овечки, чи корови? — скрикує нагло.

— Ради Бога! Перестаньте, — обурююся: — як можна полошити таку красу віцями, чи коровами?!

Панна Зося обурюється й собі :

— Прошу пані! Я член товариства охорони звірят і може звірят люблю більше, як людей!

На такий аргумент мовкну вже і я. Повертаю свій зір на чудову панораму.

Всі погоджуємося: не будьяк виправляє нас Європа до Африки.

А як там?

Побачимо.

Перші кроки в третій частині світу.

— Що це за скелі видніються ген на обрію?

— Це Європа з нами прощається. Зараз відемо в Гібральтар, Атлантик, а там завтра рано в 6-тій годині Африка..

Нагадалася мені моя внучка Оксана. Вона перелякалася, коли почула, що їду до Африки.

— Бабусю, — каже, — не їдь! Там леви, тигри...

Може дехто й з моїх читачок сподіватиметься опису незвичайних „африканських” пригод?

На жаль, мушу розчарувати. Той окраєць Африки, на який я в своїх мандрівках по світі ступила, це найлегше приступна частина Африки, — французьке Марокко. Але — може й там знайдеться дещо цікаве? Побачимо.

Цікавість, як виглядатиме наш візд до третьої частини світу, не дає спати. Зриваюся ще перед шостою, Вибігаю на чердак. Що таке? Ще темно? „На землі” й на небі чорно, чорнісько. Здається, що наш білий, ярко-освітлений пароплавець хтось втиснув до пуделочка, вистеленого гранатово-чорним оксамітом. Тільки де-не-де розсипались по стінах його світлі порошинки-зірочки.

Чи не здурив мене годинник? Чи не заштрайкував гордий європейець на порозі Африки? Ні. „Йде”.

Непевна себе, звертаюся дипломатично до моряка, що йде з щіткою мити долівку.

— Шоста?..

— Ні. Годинники посунено на годину взад. Тепер пята.

— А все ж таки повинно вже бути ясно...

Не відповідає на цю заввагу. Побіг своєю дсрогою. То з одного, то з другого кута показуються такі самі збентежені, не певні того, що сталося, пасажери.

Підсміхаюся нишком. Все ж то приємніше, коли не я сама дала себе Африці „вивести в поле“.

Зовсім не африканський, холодний, гострий, наче сталь, вітер загнав мене назад у каюту. Дрімая, й за годинку знову на чердаку.

Як то? Мій ще далі в тому ж оксамітному футералі?

Але ж найдалше за пів годинки маємо причалити до берега в Касаблянці. Переходжу на дзюб корабля: що за мила несподіванка! На чорному обрію наче на якусь велетенську, невидну чорну шию якась незрима рука понавішувала довгих шнурків світляного намиста.

Отже таки Африка! Не запізнимось!

Понад воду небо легенько рожевіє, зеленаво-голубіє, стає ширше, вище.

Прояснюється так нагло, якби справді хтось раптом підняв віко скриньки, в якій ховався пароплав.

Вже й день білий.

Здалека зеленіють дерева, біліють мури, вежі великого міста. Такого собі звичайного, портового міста. А де ж тут щось спеціально-африканське?

Є... На моторівках підїздять урядовці порту в червоних фезах, з ними ще дві по-статі, цілі закутані в білих бурнусах. На головах фези. Оці африканські гості мають нам дати дозвіл причалити до берега.

— Свідцтво здоровля маєте? — кличуть до нас по фрацузьки.

— Маємо! У французькій і португальській мові, якого вам треба?

— У французькій! Подайте цьому арабові, що до вас лізе!

По довгій шнурковій драбині, завішеній простопадно з корабля, зручно, наче малпа, спинається до нас один із „забурнушених”. Досить довго „баламкається” в повітрі на драбині, заки бажана посвідка здоровля спиноється в його руках. Приходить на думку, чому ми від цих африканців не жадаємо посвідки здоровля. Це було б мабуть доцільніше.

Човен відпливає, а за хвилину ми вже при самому березі. Ще не перекинули містка, а з берега малі босі арабчата в бурнусиках простягають уже руки з газетами:

— Купіть мароканський денник!

Як мурашки мід, обступають з усіх усюдів араби Старі, молоді, малі, великі в сапjanових патинках і босі, а всі в бурнусах білих, синіх, жовтих, сірих. Всякої масти й усякого матеріялу. В завоях на голові, або фезах. Навіть митний урядовець на урядовій однострій накинув гарного, сірого, суконного бурнуса.

— Ну, — думаю, — тут ще далеко до того, щоб перевелася народня ноша...

Завважуємо одне цікаве: в юрбі нема ні одної жінки. Чи вони такі нецікаві, чи... чоловіки бережуть їх там у своїх гаремах? Купці розстеляють плахти, й з розпакованих величезних клунків висипається всячина: шкіряні „пуфи” до сидження, торбочки, сандали, килими, гафти й усякі блискучі цяцьки з бронзи, срібла. Чистий ярмарок!

Дехто з пань уже береться торгувати. Їм гукають бувальці:

— Обережно! Не дайтеся ошукати! Арабам дається четвертину суми, яку правлять!

Панове закурюють африканські папіроски. На загал мало хто має час на торги. Все розіздиться.

- Ви до Маракеш? Ось автобус.
- Ні? До Фезу? То там.
- А хто до Рабат? Панство, сюди!

На одних уже чекають автобуси. Інші мусять підійти даліше за провідниками. Ще інші торгуються з шоферами малих авт і групами по 5-6 осіб їдуть на власну руку. Я держуся товариства німців, що замовили собі місце в невеличкому, кільканадцять-особовому автобусі.

Нашу занадто говірку й голосну товаришку вдалося мені намовити на прогульку з молодими, гарними панями з вищої їдальні. Випадково почула, як шукали „пятої” до авта й підставила нашу Зося, але...

Вже рушаємо в дорогу, як вона з'являється задихана.

— Панство! Я мушу тут дістати місце! Оті ляльки викивали мене!

— Хто? Що?

Панна Зося не слухає. Не зважаючи на протести шофера й запевнення провідника, що всі місця зайняті, силою втискається до автобуса й, обтираючи піт з чола, просто до мене:

— То ви мені таке добре товариство знайшли! На кораблі все добре: „панно Зося”, „панно Зося”! А в Африці з'явився той львов'янин у червоній краватці, знаєте? і — кінець: „Вибачте, той пан давно з нами умовився”! Тепер робіть, що хочете, я місце мушу мати!

Остаточню провідник витягає якийсь складане додаткове крісельце й підставляє його л. Зосі.

— Що ви? Я плачу так само, як і всі. Сідайте собі на нього самі, пане африканче!

Нема ради. Переможений енергією п. Зосі провідник бере своє кріселко назад, а п. Зося сідає на його місце. Автобус пускається в дорогу, прибираючи зразу шалене, мароканське темпо.

„Судженого конем не обїдеш“, — думаю з резигнацією.

На тисячу літ впад.

Чотириста сімдесят і вісім кільометрів переїхати за чотири й пів години, чи уявляєте собі, як виглядає така їзда? І це ніякі перегони легеньких авт, а звичайний темп добрих, сильних автобусів у Марокко. Така їзда мабуть можлива тільки тут, де прекрасними рівненькими асфальтованими дорогами майже ніхто не їздить. Вряди-годи стрілою проти нас пролетить такий, як наш, автобус, чи менше авто (строго держаться приписаного напрямку їзди), а поза тим ні одного воза, ні одної повозки, ні пішохода. Десь-недєсь крайчиком дороги просунеться араб з обвантаженим верблюдом. Загал арабів, як ігнорує всю європейську цивілізацію, що її приносять їм французи, так само й не користає з прегарних шляхів. Ми летимо, наче випущена з луку стріла, а пільною витоптаною багатзьома поколіннями доріжкою ткупає собі, як перед тисячею роками, арабська каравана. Навантажених верблюдів ведуть за уздечки араби.

А ось ще оригінальніша група: на малій ослиці сидять два великі бородаті араби, майже торкаючись ногами землі, ще й дитину посадили перед себе. Осля веде закутана по самі брови в білу накидку арабка.

Проста дорога, рівний майже без горбків терен, не зважаючи на шалену їзду, дає змогу несогірше приглянутися краєвидам.

Панні Зосі на вид арабів на ослиці мало очі з лоба не вискочили:

— Скандал! Гей, шофере, здержіть авто! Чи тут нема охорони звірят? Таж цей бідний ослище впаде під цими драбами!

Але шофер ані бровою не моргне. Сто кілометрів на годину — це не дрібниця! Тоді апель до провідника. Але й тут нада-ремно.

— Через те й зуть це звіря ослом, що дає себе так використати, — відповідає флегматично.

Зрештою, вони вже далеко. На обрію зарисовується вже інша група, Арабка веде верблюда, що на ньому сидить араб.

— Мої панство, що за варварський край! Знову хлоп, як дуб, на верблюді, а жінка тупцює пішки. То гріх! То скандал! Що варті французи з своєю цивілізацією, коли на таке дозволяють?

— Видно, тут треба не тільки товариства охорони звірят, але й жінок, — завважує злобно один з наших товаришів.

— Не товариства охорони жінок, а феміністичного еманципаційного товариства тут треба. Мушу звернути увагу на це тутешніх європейок.

Жіноче питання арабок починає нас, жінок, щораз то більше цікавити. Бачимо, як на полі довгі ряди жінок, похилившись низько, порпаються в червонаво цеглястій землі (мабуть сапають, чи садять щось), а наставни-чать над ними ~~мужчини-араби~~.

А ось ще щось цікаве: на цій спрагненій воді землі показалася якась саджавка, чи просто велика калабаня червоної, як розбита цегла, води. Жіноцтво похилене пере на каменях шмаття, а старий араб місить його на камені ногами, — полоче таким чином випране.

— Дивіться! І тут чоловікові легша робота!

— Зате в гаремах у кожного багатішого араба по дві-три жінки панує в розкошах та вигодах, — втручається наш провідник.

— Кажуть звичайно по три, бо тоді живуть у згоді, а дві сваряться, — не втерпів, щоб не докинути слова шофер.

— Дякую за такі розкоші! Дякую за таке панування! Або ці заслони, що ледве шпаринка на очі лишається. Хто бачив щось таке в двадцятому столітті? Ех, якби я зміла по арабськи! — запалюється панна Зося. — Але спробую! Може розмовлюсь з котроюсь і по французьки. Справді, варто тут якісь жіночі збори скликати.

— Мабуть не хотіли б вас слухати. Їм з тим добре, — впевняє провідник.

— Добре? Як тому ослові, що двигає цілу арабську родину...

— Привик. У тому ціла річ...

Увагу загорілої феміністки звертають ниви з пів-спілими збіжжями, червоні від маків. Побіч поле, вкрите жовто-помаранчевим та лілійовим квітом. Кольоровість образу підносить ще й червоно-цегляста земля (червоніша ще, як у нас поза Городенкою). А над тим усім сильно шафірове, здається, аж пахуче, небо.

Хати бідних арабів.

Рідшають збіжжя, появляються сіножати. На полі сіно в копицях (у квітні). Зелене, як барвінок. Видно, ще недавно скошене. Більші стирти, що мають довше стояти, кажуть, треба зверху прикривати соломкою, чи якоюсь грубою травкою, інакше хіба спопеліли б на сонці.

На пасовиськах, обрамованих кактусовим колючим живоплотом, пасуть пастухи отари овець.

Кактуси дуже смакують верблюдам. Зате білі, а радше сіро-жовті від піску й пороху овецьки вишукують кожну стебелінку трави.

Далі посеред степу на піску кількадесят копичок сіна. Вони не зелені, а сірі, почорнілі. Що це? Це арабське село, — відповідають. Ці копички сіна — це їх хати. Тут кожний найбідніший араб має свою хату.

— Гарна хата! З дірою замість дверей, без вікон, без подвіря, города.

— А так. В таких хатах мешкають різні бідні ремісники, перкупні, що довозять всякий крам до міста.

— Але гігієна? Яка ж там гігієна? Де ж помістяться оці його „три жінки“ та ще й з дітворою? — перелякалася наша німкня.

Всі засміялись. Мабуть тих, що мешкають у цих „копичках“, не стало на три жінки. Тамтих побачите в великих містах — у палатах з уквітчаними дахами, з подвір'ями, де в водогроях оглядають себе золоті помаранчеві дерева... ще трошки терпеливості.

До оази на 20 тисяч пальм.

Що? Оця купа кам'яних звалищ, що видніється перед нами, має бути місто?

Впевняють, що так, і дійсно — зараз таки там зувиняємося, — напоїти нашого „коня“ бензиною,

Звалища показалися кам'яними будівлями з рівними дахами. Без зелені, серед пекучого, як кропива, сонця, — вони, здається, розсипаються від жару. Гуртом висипаємося з автобуса, а нам назустріч ще більша гурма нужденних, брудних арабів. Все простягає руки по гріш. Дехто, а найскоріше панна Зося, вже сягає по мошонку, аж тут гострий приказ провідника:

— Панство, ані гроша! Якщо дасте одному, обскочать вас, як оси, й авто не рушить.

Немає ради. Відмахуємось головою й руками, як від упертих мух, і переходимо на базар. Чорні, брудні купці сидять на землі із своїм крамом: паляниці, бублики, калачі, а там гарячий чай, в якому плавають листки мятки. Одні тичуть у руки чай, інші розламують паляниці, щоб похвалитися, скільки в ній якоїсь зеленини в середині.

Вже думаємо, чи не покуштувати, але провідник знову гасить охоту, наче обливає холодною водою:

— Не забудьте, що ніхто з них не покаже вам посвідки здоров'я, як цього у вас жадали.

І то правда..

Не вторгували від нас нічого й інші купці, що сиділи над мисками з збіжжям, ані ті по другому боці вулиці, що в своїх нужденних крамничках продають нитки, мило, волічки, а в мисках різного коріння та порошоків. Однаково це може бути якоюсь фарбою, як і паприкою, чи чим іншим.

Пані приглядаються, беруть у пальці, нюхають, дехто хоче покуштувати...

— Чекайте. — кличе панна Зося, — може то трійло? А може фарба? Я спитаю.

Добре, але якою мовою? Дрібниця! Мовою для всіх однаково зрозумілою. Тільки цікаво, де вони баби поділи? Все продають - купують самі хлопці. А все краще в таких речах було б порозумітися з жінками.

— А он під мурком, бачите? Заглядає здалека одна, друга, по самі очі закриті.

Панна Зося, кличе, киває пальцем, але арабка замість приступити, сховалася за хату...

От дурна! І що з такими робити? Хоч не-хоч треба з хлопцями добалакуватися. Мачає палець, показує на стіну: чи до малювання? Ні. Так до їди? Й показує на рота.

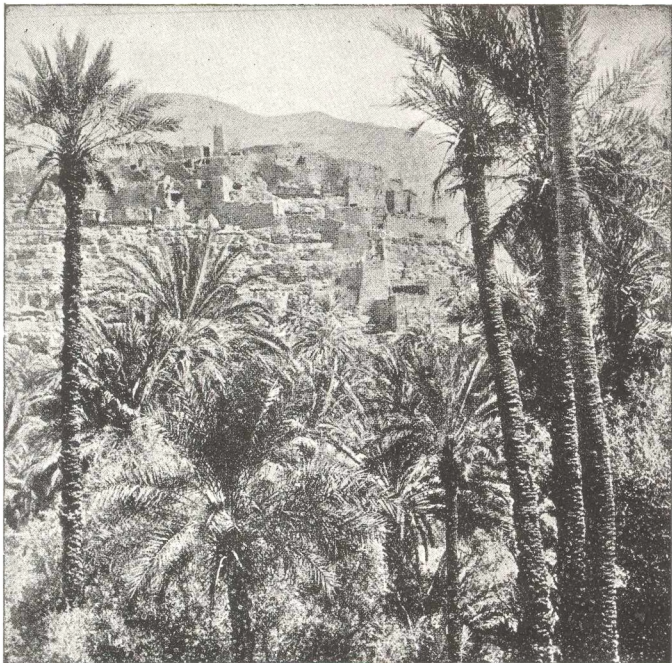
Араби потакують головами, прицьмокують і так широко запрошують купити, що треба втікати. Впадаємо просто до коваля. Сидить посеред купи заржавілого заліза й кує малу підківку для ослика, що з зігнутою у коліні й підв'язаною мотузком ніжкою чекає з осяччою терпеливістю. Власник його чекаючи попиває мятковий чай.

Трубка авта. Вертатися час. Нема десь панни Зосі. Трублять другий, третій раз. Нарешті надбігає.

— А ви нічого не бачили... Там за „кузнею“ ковалева хата. Така сама копичка, як ті, що ми бачили з авта. Влазила в середину. Знайшла арабку з дитиною при грудях. Таке мале чортенятко з виголеною голівкою й чуприком на тімю. Але їй Богу — не на три, а й на дві жінки там місця не стане, як ковальсько влізе... не здурител!..

* * *

Терен стає щораз більше горбкуватий. Нема сліду збіжжя. Ще пасовиська. Вівці з чабанами, стадо коней, що зовсім не нага-

Африканське місто серед пальмового гаю.

дують бистрих „арабів”. Ось верблюди спасають кактуси. На обрію показуються гори. І мала електрична залізничка, що відкись взялася побіч нашого шляху, і ті араби на верблюдах, що їдуть стежками, і ми — усі прямуємо до оази на 20 тисяч пальм, себто до Маракешу, що лежить у підніжжя гір Атласу. Це осередок туристичного руху в глибині краю.

Щораз виразніше розстелюються лагідними невисокими хвилями горби, але не наші, веселі, зелені, а сірі, вкриті рапавими каменюками, наче сірими наростами. Трохи сірої зелені. Мабуть кактуси. А за тими першими горбами вже вищі камяні велети від половини в снігах, наче в пухових білих плащах під шовковою голубою небесною парасолею.

Пальми. Видніються пальми. Вже вїхали в пальмовий ліс. Ой, справді сто разів кращі від них наші з розложистими батьківськими раменами дуби, з розплетеними косами одягнені в білі шовки берізки, чи хоч би п'яно пахучі сосни. Тут широчезне тверде листя дзвенить, мов бляха, під хмарами. Здається, намагається розпороти небо. Хочеться самій собі сказати: „А дійсно нема краще, як на Україні”.

На африканськiм базарі.

Широкими вулицями серед пальм, квітів помаранчевих дерев їздимо до міста. Муровані панські будівлі з плоскими дахами. Вулицями мчать авто, повозки. Пишні готелі, з оскленими стінами цукорні, ресторани — перед ними маса європейських гостей попиває оранжаду.

Де ж ми опинились?

— То за цим ми їхали кількасот кілометрів углиб Африки? — нетерпеливляться німці.

— Чекайте, — потішає п. Зося: — Бачили здалека, як бундючно претяся до неба мінарет? Як є він, будуть десь і араби. Пошукаємо.

Заїздимо до порученого нам в Касаблянці готелю. Але ж комфорт! Килими, квіти, сольони. Кімнати з ліжками з бальдахінами й мушліновими заслонами (перед москітами).

Зашуміли води вумивальнях. Ледве гості причепурились, кличуть на обід.

— Чекайте, — борониться п. Зося: — Хай спробую, як спочивається на тому королівському ложу. Зрештою нема чого спішитися на обід: певно баранина.

Так і було. Баранина, що переслідувала загралицею, знайшла нас і тут. До того ще якісь мароканські тісточка, помаранчі, банани. Ще не доїли, як перед готелем зявилося наше авто.

* * *

Одною з кільканадцятьох брам, побудованих у мавританському стилі, дістаємося поза високий мур, що ділить „Європу” від „Африки”, — до арабської частини міста. Зразу інший світ, інші люди. Здається, інша природа, інша епоха. Може, якби не були ці два світи так близько себе, не здавались би таким контрастом.

Панна Зося аж підскакує. От цього ми шукали! Що там готелі з королівськими ложами? Багателя!

Нас везуть у торговельну арабську діль-

ницю, у славні арабські „суки“. Лишаємо, заки ввійдемо в вулички, авто на площі.

— Панство! Не погубіться! У цих лябіринтах не завжди визнається навіть добре обізнаний з арабськими „суками“ тубілець. Упереджую, що були туристи, які проблукавши цілий день, не в силі були звідси видістатися...

— А араби їм нічого лихого не зробили?

— Тутешнім європейцям донедавна не було дуже безпечно дістатися між арабів. Туристам ні. Не тільки не забють, але навіть не ограбують, Оці всі прошаки, що не дають вам дороги перейти, все ж люди чесні. Роблено проби. Першому ліпшому дайте змінити 50 чи 100 франків — піде, але напевно вернеться й гроші принесе. Труднощі в тім, що не знаєте їхньої мови, а з другої сторони вони не знають європейської частини міста, назв вулиць, готелів. В кожному разі перестерігаю й раджу триматися купи.

Не дуже віримо тим пострахам, а щодо панни Зосі, то вона просто ображена.

— За кого він нас має? За діти! Хай собі лякає таких як сам. Не боюся. Знаменито орієнтуюся і в Кракові і в Варшаві, а що ж цей нужденний Маракеш проти Варшави? Тільки треба рахувати: скільки разів направо, скільки наліво, що бачила характеристичне на цім розі, що на тамтім — і не боюся!

Але зараз же, як тільки ввійшли в вузьенькі круті вулички, дійсно, немов справдішн лябіринти — в голові закрутилося. З обох сторін вулички, крамарі й крамниці подібні до себе, як два зерна маку. Увесь крам на вулиці. Купці сидять на низьких подушках,

підібгавши ноги; деякі лежать, а деякі торгують. Крізь вулички безупинно пливе людська маса арабів пішки, на ослах, верблюдах... роверах.

Закрут наліво — й крамниця за крамницею городовина: редька, цибуля, салата, бараболя, всяка інша зеленина. Направо: (зда лека чути) ятки за ятками риби всякої породи й не дуже приємного запаху. Закрут: в мисочках коріння, пахощі, кадила. Закрут: овочі — помаранчі, банани, орішки, помаранчевий цвіт.

Панна Зося рахує, нотує, рисує, — але, видно, починає збиватися з пантелику.

Знову коріння? Ми тут хіба були? Отой араб у завою, я його вже бачила. Але ні, ще закрут один, другий — а там матерії, шовки, бавовни, вовни, всякі тканинки. Закрут: нитки шовки, цілими мотками, клубками. Це закрут...

— На Бога, — кличе Зося, — чекайте, не знаю: останній закрут, вже щось сороковий, був направо, чи наліво?

— Киньте це, — каже провідник: — ліпше тримайтеся всіх, а то все одно самі ніколи не визнались би, де дорога.

За одним, Бог знає котрим, закутом крамничка з шкірами, жіночими торбинками, подушками, патинками.

— Стоп! — кричать пані: — Тут мусимо хвильку затриматись, це ж у Маракешу треба щось купити!

— В європейській дільниці маєте той сам крам і дешевше.

— Але що ви кажете? Там певно фальсифікати!

Пішли всі пальці в рух. Хоч декотрі куп-

ці й по французьки трохи знають. Торги! А тут провідник наглить: скоріше, скоріше.

Закрут один, другий.

— Панство, чекайте! П. Зосі нема...

— Як?! Коли зникла? Де залишилася?

— От клопіт. Коби хоч хоч не рухалася, почекала.

Завернули один закрут, другий, але, видно, провідник сам збився з дороги. Тут золотники, ми біля них не були... Завертаємо. Ось горбочки. Добре трапили. Але Зосі нема. Купці шварготять щось, показують, справляють. Врешті чуємо високий дишкант: Гальо! Шофер!

Провідник зачинає добре чесати нашу згубу.

— Нащо було вертатися? Я б сама була до авта трапила.

— Але ж ви йшли взовсім іншим напрямку.

— Ей, що ви говорите? Вже була недалеко!

Здибаємо іншу групу туристів з нашого пароплава. До нас пристає молода жидівочка. Їй конче хочеться купити срібну мавританську бронзолетку, а їх група вже виходить.

Не знайшла такої крамниці і з нами. Наш провідник просто бігцем чвалає до виходу. Нишком постановляємо собі на свою руку вибратися завтра ще раз до „сухів”.

Вийшли з іншого боку просто на базар. Арабів набито, аж протиснутися тяжко. Купці не тільки в крамницях на лавочках, а просто на землі порозкладалися. Є молоко, над яким бється хмара мух. Їх відганяють галузками. Всякі запахи, аж у носі крутиться Коріння, амбри, мята, а побіч на сильно пахучім пригорілім товщі смажать бублички. А тут з ріж-

Араб — продавецъ воды.

них сторін простягають чарочки мяткового чаю, а за ними овочі, тканини, шовки. Торговець залізом бє молотком у шину. Хлопчик з чорною обголеною голівкою, з чупринкою на тію, видзвонює металевими, на вигляд як золотими, чарочками. Біля нього араб з перевішаною через плечі надутою овечою шкірою. Це торговці водою.

Бум, бум, бум, бє в бубник арабська музика. Протискаємося крізь юрбу, втихла навіть п. Зося. Аж раптом якийсь крик. Одна з туристок просто наткнулася на закликача вужів, що витягає до неї руку з гадюкою завбільшки в півтора метра. Брр... Погань.

П. Зося не хоче вступитися від поликача вогню, Він лежить на землі, з обох сторін його, сторцом заткнені горючі головні. Хоч як нам хочеться бачити це чудо, але арабові не спішиться. Треба лишити. Ледве находимо себе в тому муравлиську. З усіх сторін простягаються до нас руки хорих з червоними запаленими очима, або й сліпих. Є і з заячими варгами.

— Усе це наслідки розпусти, — шепче хтось.

— Не розпусти, а біди, — пояснюють.

То правда, що бідні арабки торгують тут тілом, як їх брати оцим крамом, вужами, вуглями; продає себе кілька років, а потім вертається на село, віддається. Наслідки — оце все каліцтво...

А крім цього темнота, Це ж більшість арабів неписьменна. А хоч письменна, яка там наука у них серед народа?

Одним словом — нужда!

Султанська палата. Сад. Гробівці.

З обидвох сторін вузької, як тунель, вулиці, високі мури домів. Ні вікон, ні города, ні подвіря, тільки де-не-де високо таємні, вузькі вікна. Високі брами з прикрасами, товстими замками. Над ними то різьблені бальдахіни, то високі стіни з мозаїками, різьбами.

— Ану, застукаймо в них! Може хтось вийде поспитати, чого нам. Відчинить браму, а ми тимчасом заглянемо до середини, що там діється!

Стукаємо, але дарма.

Замість гарної арабки, або хоч би чорного араба, десь зза вугла хати простягається худа рука прошака з червоними очима. Попід руки, наче зайчик, пересунулося мале арабеня з підголеним лобиком. Для відміни замість чубка на тімю стирчить з одного боку над вухом, наче ріжок, тонка кісочка.

На вулиці рух малий. Прохожих небагато. Зацікавлюють нас дві арабки, закутані в білі шати, що йдуть проти нас. Панове вже збираються заглянути в очі, що блищать між щілинами заслон. Але — арабки, заки дійшли до нас, застукали в одну з брам і зникли, як привиди. Так скоро, що не було часу заглянути їм понад плечі... А хай же вас!

Аж вкінці, як добре покрутилися вузькими вуличками, й перед нами відчинилася одна з таких таємних брам.

О, що за приємна несподіванка! Зараз же за порогом ми в розкішному, просто райському садочкові. Пальми... квіти... водографі... По середині велике помаранчеве дерево, з якого розноситься запах помаранчевого квіту... А кругом цього розкішного подвіря, чи саду

кружганки, цілі різьблені, мальовані в дрібненькі різнородні арабески... Справді, рай на землі... так нам здається, а в дійсності це султанська палата, перемінена на музей, куди й туристи можуть мати вступ. Відпочиваємо тут кілька хвилин, заки провідник полагодить відповідні формальності,

А далі... переходимо салю за салею. Ніде не зустрічаємо хоч би клаптик „голового місця”. Все різьблене, все мальоване, інкрустоване, все арабески, мозаїки. Навіть долівка під перськими, або арабськими килимами, що спочивають на матах, ціла мозаїка.

— Що за марнотравство! — кличе згіршена панна Зося — таж ми у Варшаві тими мозаїками прикрасили б не одну, а десять кімнат! Це мабуть ще тоді таке водилося з тими мозаїками, коли люди не мали іншої роботи, як тратити свій вік над такою муравлиною працею!

— Ні, палата не давня — пояснює провідник — їй не більше над 30-40 літ. Та це вже тільки тендітна копія того, що колись будували. Бачите? Камінчики в долівці вже декуди розсуваються, а й тут біля дверей мозаїка вже вищерблена. А давня робота то сотки, тисячі літ треває й не нищиться.

— Ей, хай там султан журиться, що йому мозаїки псуються, а ви спробуйте, як чудово сидиться на оцих низьких отаманах попід стінами. Коби ще так на тих низьких столичках подав хто чарочку доброї чорної кави...

— Хай би вже й чаю з мяткою!

— Знаєте? І на цих великих шкіряних подушках не зле сидіти! — кличе панна Зося, що розсілася на великій шкіряній подуш-

ці — тільки треба навчитися якось ноги складати так, щоб коліна не лізли під бороду. О, мушу собі таку подушку купити!

— А границя? Мита? — нагадує хтось.

— Уберу на себе!

— Де її примістите? Ззаду, чи спереду?

— Вже знайду на неї місце, тільки не зрадьте мене...

Салі — що одна, то цікавіша.

На долині палати робітні. Найздібніші робітники шиють, вишивають різні шкіряні арабські вироби, гаптують одяги, тчуть килими, заслони, шують бурнуси. Золотники, бронзівники делікатно орудують всякими шляхетними металами, самоцвітами. А все на старовинний лад, старими ще засобами, на арабську моду. Перед собою мають одну ціль: не дати загинути, змарнуватися правдивому, народньому мистецтву. „Специ“-урядовці наглядають над робітниками.

* * *

— Хто йде оглянути султанські сади?

Одні цікаві на ці султанські сади, інші остаються шукати пригод, чи хоч би поблукати по місті. Хоч вулиці круті, вузькі, то все ж таки це не лябірінт, остаточно, зорієнтуватись можна. Я йду в сад. Та коли наше авто через брами, завулки, вулички, ледве дісталось до тих садів, — ми були доволі розчаровані. Замість сподіваних квітників, водограїв, пишних пальм ми побачили справжній кільканадцятьморговий помаранчевий сад, з тисячами дерев, укритих золотими овочами. Запах цвіту цих галузок аж паморочить.

Йдемо пів години, годину: те саме. Сотні, тисячі дерев за нами й перед нами.

— Мої панство! Буде вже з нас цих мук Танталя! Помаранчі, як гарбузи, б'ють по носі, а ти держи руки при собі, бо може бути біда. Хто таке бачив? Ці араби замість стежити за нами здалека, чи хто чого не рушить, повинні або почастивати нас овочами, або бодай продати нам. А то ні! Тільки мишкують, чи хто не дай Боже помаранчі не підійме! Вертаймося!

В готелі не застали майже нікого. Всі розлізлися по місті до європейських каварень, а інші знову, особливо панове, в таємничу дільницю міста, про яку цілий день шептали одні одним на вухо з дискретною, двозначною усмішкою. Хтось піддає думку, чи би й нам, жінкам, не зайти туди. Вже, як оглядати, то все, що цікаве. Служба готелева й туди вкже дорогу.

— Дайте спокій! Знайдете це в Касаблянці й у кожному арабському місті. Краще відпочити.

І то правда. Хто мисться, хто купається. Врешті затягаємо муслінові заслони бальдахинів над ліжками. Добра-ніч..

Скоро рано, мали ми йти „до султана в гості”, себто мали оглянути султанську палату.

Це — одна з тих золотих кліток серед пишного оточення, що цією своєю пишнотою має осолоджувати султанові Марокка його гірку залежність від чужого (французького) уряду.

Одначе мабуть ізза хвиливої присутності в палаті султана, чи когось з його близь-

ких — оглядини цього золотого гнізда забаронено. Замість того запропоновано нам оглянути... султанські гробівці.

Не скажу, щоб ця заміна нам дуже подобалася. Домівки мертвих, замість палат живих, справді не дуже притягають. Здається, не одні з нашого товариства радше були б розбрелися самопас по місті, — якби не обіцянка: зараз після цього їдемо в гори, в той біловерхий Атлас, що могутніми плечима заступає Маракеш перед пісками Сагари.

Гаряча, сліпучо промінна африканська погода! Туристи накладають темні окуляри. А що буде далі?

— Як ми витримаємо цю спеку? — стогне груба німкеня, обтираючи спітніле чоло:— Живцем спечемося..

— Стопиться, як гуска на пательні, — шепче хтось за плечима.

— Пані повинні тішитися, — кепкують мужчини: — Без кошту відбудуть відтовшувальне лікування...

Щодо мене, люблю тепло. Що тепліше, що ясніше, то краще. Часами мені приходить на думку, чи не має рації віра в мандрівку душ (метепсихоза), що складає основу брагманської чи буддійської релігії? Та й деякі грецькі філософи вчили, що людина перед своїм сьгоднішнім існуванням жила колись, перед віками, в інших обставинах, іншому підсонні, може й на іншій планеті... Й це давнє життя нагадується іноді тепер, наче сон — якимись дивними уподобаннями, невиясненими симпатіями, відразами, невизразними спогадами...

Коли так, то я мусіла колись жити хіба

в якомусь кочівничому племені гарячої країни. Вічно хочеться мандрувати, щораз підіймати заслону нових, незнаних світів і купатися в сонці такому гарячому, щоб стопило льодову шкаралушу не тільки верхів гір, але й глибин душі; такому світлому, щоб не лишило ні одного темного, неогрітого куточка ні на землі, ні в людському серці.

Наш невеличкий чистенький автобус пересувається поміж зубчастими вверху мурами, переїздить грубими брамами. На закрутах та при переїздах крізь ці ворота злізає арабчик (його задля цього забрав з собою шофер) й спершу оглядає терен; аж потім слідує команда: „Правим боком! Тепер трошки вліво! Забагато, — назад!.. Тепер вперед!” і так далі, аж щасливо переїдемо.

Остаточо ми на широкій площі. Під муром перекупні з нужденним арабським крамом, араби, арабчата, осли і .. „наші” з пароплава.

— Стоп! Стоп! — кличуть нас: — Куди так спішитеся? А перепустка є? Нема? Так вилізайте, купуйте арабських присмаків... Чуєте, як пахне бараняча печінка на припаленім товщі?

— Ей, що печінка! Служу паням сараною... Висушена, як американські горішки!

І молодий добродій простягає до пань купку поганих комах.

Пані кричать, відпихають руками незвичайні „присмаки”. Сарана дістається тим, кому призначена: малим арабчаткам, що мало не б'ються за неї. Вмить обривають крильця й хрупають з великим смаком.

Найбільша атракція для туристів — це поява двох арабів з обюченим верблюдом.

Араби й навючений верблюд.

Приступають товмачі. По невеликих торгах араби здіймають коші з крамом, а на брудне, нечесане верблюдище, осідлане кульбакою, подібною до гуцульської, видряпуються одна по одній пані, панове.

Йдуть у рух апарати.

Спокусилась до цього навіть наша закопанська „газдзіна” — симпатична молодиця з Закопаного, що якимсь чудом знайшлася на нашому пароплаві. До-речі, ця проста гуралька в своєму мальовничому народньому одязі, з величезною квітчастою хусткою на плечах — це сенсація нашої прогульки. Вона дуже гарно вміє повести себе між „панамі”, між якими не бракує й найвищої аристократії.

Я чула, як одна жидівка, жінка адвоката, питала її:

— Що вас схилило до цієї далекої й кошовної подорожі?

А на це відповідь:

— Те, що й вас: охота побачити широкий світ...

Арабів, арабчат щораз більше. Обступили нас тісним колом, щось шваргочуть, витягають руки, просять грошика. Між ними може дванадцятьлітня дівчина з малою чорненькою, як кавунове зернятко, дитинкою. Мале привязане пасманистою хусткою на плечах дівчинки. Чорні ніжки вистають по обох сторонах стану; голівка цікаво виглядає зпоза плечей, ручка жадібно простягається по банана.

Гладжу цю маленьку чорну лапку. Дівчинка, як дитина з незаслоненим ще обличчям, всміхається, горда з цього визначення дитини білими.

— Це певно мама з дитиною, — каже наш провідник.

— Невже ж?

Так, справді... Дівчатко признає, що це її синок.

Такі 12-13 літні матері не рідкість серед арабів, берберів.

Нарешті чути клич:

— Панство, збірка! Є вже дозвіл!

Ще трохи вузькою доріжкою поміж двома високими мурами. Ще закрут, ще брама і ще раз те саме. Нарешті — гробівці...

Перед входом араб продає фотографії султанів, султаняти й інших осіб з панівних династій. Ось „Його Величність” теперішній султан Магомет Бен Йоссиф, гарний молодий чоловічина з легким чорним заростом, у білому одязі великих церемоній. А там його найстарший синок — усміхнене мале хлопятко в червоному фезі, вишитому золотом кабатикові й штанцях, у золотих сандалках. А далі султанські предки, що спочивають у гробівцях.

Між ними всіма одна-одинокка жіноча постать. Це свята шерифа Лялля Месуда, що, як бачимо з підпису, померла в 999 році. Вона одна тільки з жінок признана достойною мати свій гробовець серед знатних чоловічин. Всі інші дружини, доньки, матері султанів поховані на звичайному цвинтарі, бо в арабів жінка така низька істота, що їй навіть не признають душі. Арабка — це або знаряддя розкоші багатих, без своєї волі й жадних прав; або серед бідних — слуга свого пана, обов'язана без протесту виконувати всі найтяжчі обов'язки.

— Чим же оця жінка заслужила собі

честь бути між мужчинами? — питаємо провідника.

— Була дуже добра, милосердна, великого серця, — чуємо коротку відповідь; а не згадав, що вона була християнська невільниця.

Щодо самих гробівців, то ми сподівалися чогось величавішого. Між мармуровими колюмнами на глиняній долівці рядами мармурові домовини, а радше тільки верхи домовин то більші, то менші; одні старі, поживклі, другі — новіші. Показують і одинокий жіночий гробовець згаданій святої шерифи Ляллі.

Не довго баримося в тому холодному царстві вмерлих. Кожному спішно на воздух, на сонце й далі — в гори...

В гості до берберів.

— Час у дорогу! — кличе провідник: — А приготуйтеся, панство, на сильні вражіння! Пані зо слабими нервами хай краще остаються...

Та що це він? Жартує, чи справді щось таке незвичайне нас чекає? Ні, не здуриш!

Але на це один із туристів:

— Не забувайте, панство, що їдемо в гості до берберів, найбільш непокірного, дикого, розбишацького народу в Марокку. Сидять собі оці бербери в своїх підскальних гірських гніздах на горах (бо ж правдиві берберійські села зачинаються тільки понад тисячу метрів від рівня моря) і тільки інколи несподівано, криваво дають докази ненависти до французів і загалом до європейців.

Декому зникає дуже бундючна міна. А може справді вірити? Не вірити?

— Авжеж, — докидає професор, найбільший знавець мароканських відносин на

нашому пароплаві: — то правда. Бербері ніяк не хочуть зрозуміти культурної місії французів. Не хочуть їх асфальтованих доріг, ні європейських шкіл, лічниць і цілої нашої цивілізації. Її зрештою французи нікому силою не накидують. Араби тільки відгородили себе високими мурами й з погордою дивляться на ці всі європейські цивілізаційні заходи. Бербері ні. Вони взагалі не хочуть, щоб тут пахло європейським духом, хоч би це були паризькі перфуми. І тому служба військова тут така небезпечна й така... добре платна. Іде собі французька патруля, аж тут десь зпоміж скель падає стріл один, другий. А рука певна, несхибна. Тут пропадає без сліду стежа, там зник, як під землю провалився, цілий військовий відділ, але й це ще не все. Час до часу несподівано злітає з гір якийсь славний берберійський вождь з хмарою одчайдушних, хижих, як драпіжні супи, своїх вояків і чинить серед білих кривавий бенкет. Буває, що по нім не остається живої білої душі.

— А французи що? Уряд на це дозволяє?

— Добре казати: хай не дозволяє. Не забувайте, що тут арабів, маврів, а передусім берберів є кілька мільйонів, а європейців мало що більше над сто тисяч. Правда, французи карають, як дійде до цього, віддають зуб за зуб, але чи то допомагає? Вже здається все в порядку, аж тут...

— І чого нам пхатися між тих дикунів? — перша явно бунтується наша панна Зося: — Життя нам немиле, чи що? Зовсім не маю охоти аж у Африці розтрясти свої кістки.

— Не дармо ж у загальній програмі нема жадної виправи в гори. Вже воно не без причини.

Це починає на декого діяти.

— Але ж панство, — вмішується провідник, що перший своїми жартами викликав цілу оцю дискусію: — Я зовсім що інше мав на думці, згадуючи, що тут треба сильних нервів. Переконаєтеся в цім самі. Берберів нам нічого боятись і напевно не прийдеться нам в обороні цивілізації проливати свою блакитну кров. А що в загальній програмі не було зазначено цієї прогульки, то просто тому, що великі автобуси не поїдуть цими дорогами, ще й на тисячу метрів високо в гори. Малими автами, чи пішки то що інше! Туристи завсіди оглядають бодай підніжжя Атлясу! Зрештою, як думаєте.

Страх, що вже так тріюмфально зачав підбивати боязливіших, сховався засоромлений, як ріжки слимака в свою скорупу.

— Ідьмо! Ідьмо! Не гаймо часу!

І вмить заповнилися автобуси пасажирами.

Вже сидимо в авті, а наш німець ще щось переговорює нишком на боці з провідником. Чую уривані слова:

— ...може справді яка небезпека? Знаю... бербери... мені це нічого, але дружина... дама, розумієте?

Провідник усміхається:

— Але ж будьте спокійні! Нікому волос з голови не спаде.

Німець віддихає з полегшею. Робить прийнятну міну, подає папіроску провідникові — й уже між нами, біля своєї памлушкуватої,

до -речі, дуже симпатичної, не молодій вже, дружині.

Зразу ж ми рушили всією парою, а радше електрикою. По мароканськи! Віллі, пальми, помаранчі, мімоси, палати, бездахові білі дімки серед квітів; а далі мур, брама, таємні, замкнені в собі арабські дільниці. Все тільки миг, миг, миг поперед очі, й уже ціле Маракеш за нами.

Поля хвилюють збіжжям. Пахне луг з копичками барвінково-зеленого сіна, що їх араби вкривають чорною, морською травою. Інакше хіба спопеліли б на сонці. Де-не-де срібно-сірі оливкові сади. На збіччях — вівці. (Іншої худоби мало). Дорога, що пнеться вище вгору, гарна, гладенька, без найменшої хиби, що стрясала б автом. Тільки дуже вузька.

Тихо. Мирно.

З гарного європейського домику виїздить французька військова стежа й збільшає вражіння безпеки.

Де ж ті страхи, що ними так таємно інтригував нас провідник прогульки?

Авто летить із швидкістю птаха. Гора не гора, закрут не закрут. За нами поля, сади, а перед нами щораз вищі гори. Червонаві, то рожеві скелі, каміння. Де-не-де кільчасті наче ялівцеві кущики, а там мохи, або товсті, присадкуваті кактуси, що вміють хіба десь з каміння висмоктувати собі поживу.

— Берберські села, — звертає увагу провідник, показуючи на збіччя гори.

Що? В оцих купках каміння, в оцих дірах, у скелях, що туляться там високо одні на одних, наче китиці винограду, мешкають люди?

Так!

Бачимо, як стрімкою стежечкою з такого „села” зїздять на ослах бербери. А он пнуться вгору берберки з урнами з водою на головах, у кольорових розвівних шатах, навіть з незаслоненим обличчям, бо це берберкам дозволено.

— З чого ж вони живуть серед цього каміння?

— А чий ж то руки роблять оці всі прегарні, мистецькі речі з бронзи, срібла, шкіри, як не берберів? Хто ж гаптує оці всі пантофлі, подушки й усякі подібні вироби, як не берберки? Хто тче килими, шалі, бурнуси? Хто робить мати й інші потрібні речі? Найбільше мешканці оцих гнізд. Самі не торгують ними, здають за марний гріш арабським, а то й жидівським крамарям і повертаються мовчазні, завзяті в свої камяні гнізда назад у гори..

Тут нашу доволі цікаву дискусію перервали оккання деяких пань. В шаленій їзді на закруті автобус нагло так перехилився, що мало одні на одних не попадали.

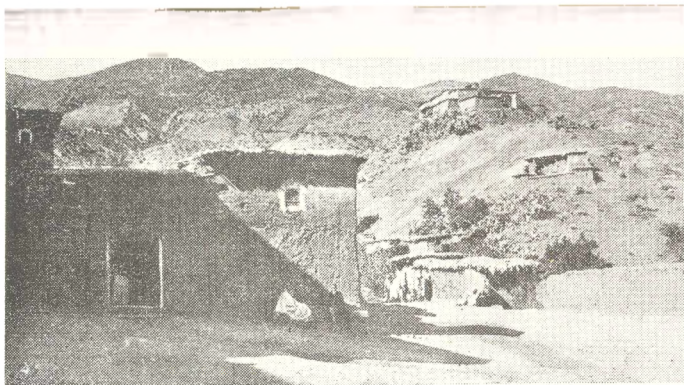
— Але ж це дрібниця, — успокоює провідник: — Дивіться, як он там на шпилечку сидять собі під хатою берберки.

— Ох!!

І знову закрут і знову схил авта майже над саму кількасотметрову безодню, що її відділяє від нас тільки низеньке поруччя.

— Що він нас берберами забалакує! — кличе з обуренням панна Зося: — Радше б здержав того божевільного шофера! Він нас висипле в провалля, як бараболі з коша.

— Це дрібниця. Скупається он у тій бі-

Берберські хатки.

лій від піни річці на дні... Однаково пекельна спека, — кепкують панове.

Нічого не помагають охання, ні протести панни Зосі. Авто летить безупину, без „застанови“, як накручена ключиком забавка.

— Панство, мені життя миле! — кричить далі панна Зося: — кажіть, хай перестане жартувати!..

— Терпеливості! Супокою! А не казав я, що з слабими нервами не вибиратися на цю прогульку? Інакше не можна. Помалу їхати ще гірше.

Панове ніби спокійні, але вже й у них нервова усмішка, а папіроски за папіросками не згасають.

Німець заспокоює свою „даму“. Вона конечно намагається задержати авто, й хоче далі йти пішки. Та ніхто цього не слухає. Закрути один за одним, щоразу наглиші, частіші. Провалля щораз то глибші.

— Замкніть очі! Не дивіться, — радить провідник.

Добре йому казати „замкніть очі“, коли авто й потемки майже лягає. Сидимо, закусивши зуби, тільки мабуть кожний про себе дивується: як можна автобусом вибиратися в таку дорогу?

А проте... ми на своїм автобусі щасливо переїхали небезпечні закрути, а мале авто, що на нього не хотіли взяти панни Зосі, ввернулося на гладкій дорозі перед Маракешем. Трісла опона на колесі. Наслідки були трагічні: одна з пань зломил хребетний стовп й увечері померла; другу з полонаними ногами лишили ми в лічниці в Касаблянці...

На щастя ми про це ще нічого не знали в часі нашої прогульки в гори.

Врешті мета нашої прогульки: берберське село Асні.

Кінець нервувань. Кінець автомобілевих доріг. Кінець військових станиць і — кінець французької поруки за життя й майно подорожніх.

Ще вище, доріжками, на осликах, чи пішки можна добитися до села Арунд, а далі за ним тільки рожево-сірі скелі, тільки янгельсько-непорочні сніги й бездонні, чисті безхмарні шафіри: небесні простори...

Забулися нервування й нарікання на дорогу, авто, шофера. Всі вдячні провідникові, що не відстрашив нас від цієї цікавої прогульки в гори, понад тисячу кількасот метрів над поверхнею моря.

Малий ресторанчик з мароканським мятковим чаєм, мігдаловими тісточками, з пишною павою й африканським рогатим цапком.

А трошки далі берберські хати, крамниці. Тільки злізли ми з авта, всі апарати в руки.

Провідник остерігає:

— Не фотографуйте берберів! Вони цього страшно не люблять. Можна напитати собі біди. Замість берберів маєте для ефекту на фотографії пані — паву, а панове — цапка.

— Прекрасно! — кричить панна Зося:— Я з павою. Птасю! Птасю! Маєш цукорка. Пані Евеліно, скоро, скоро фотографуйте нас, доки пава цукорка довбає...

Але пава не довбала, тільки підняла пишного хвоста, як віяльце, вгору й відвернулася з погордою. Світлина утривалила на-

віки здивовану міну панни Зосі й „відворотну сторону” медалі, чи то пак: пави.

Обступають нас малі берберики. Той запрошує на прогульку в гори. Інший у село. Тамтой показує альбом, листівки з рестораном, псом, павою і цапком. А кожний пхає в руки природні кусники каменя - аметисту. Більші зразки дістанемо в ресторатора, а всі за дрібні гроші.

Хатки такі цікаві здалека, зблизька виглядають на „кучки” з глини й каміння, з дверима посередині. З темного нутра простягається рука з кітликком кипячого чаю, інша з бубликом. Крамар заохочує купити головку цукру, миску збіжжя, пахучого коріння чи насіння та інші арабські „спеціали”. Є й коваль. Нема тільки ніяких цінних мистецьких виробів, які тут, у джерелі, могли б бути найцікавіші.

Не зважаючи на пересторогу провідника, наставляю апаратика на бербера, що подає чарку з чаєм. Рішуче протестує й заслонюється рукою.

Ще малий прохід стежкою вгору поміж каміння, будяки, кактуси.

Ще купно альбому й писання листівок. Ще остання спроба випити до дна чарочку дуже солодкого мяткового чаю і... поворот до Маракеш. До речі ще тяжчий згори, як угору.

Рабат, друга столиця Марокка.

Остається нам тільки півтора дня на побут в Африці. Треба ж використати його дуже обдуманно й дуже ошачно. Увечері розкладаю мапу, всякі описи і, як інженер, вимірюю

Перекупці араби.

віддаль і час, що його вимагає ця, чи тамта прогулька. Вкінці рішаюся на місто Рабат, другу столицю султана. Вистане на нього одно пополудне. Останній день відкладаю на Касаблянку, Годі її так легко збути.

— Хто зо мною? — питаю при обіді.

Заявляють згоду завсіди вірні німці й молада, знайома їм пара. Панна Зося повідомила нас з таємною міною, що на полудне й вечір має інші пляни. Не вадить. Буде спокійніше.

Отже їдемо. Добра година „мароканської” їзди автом то вгору, то вдолину поміж поля з городовиною, сади, оливкові ліски. Дорога обсаджена височезними, гладкими, здається, обдертими з кори евкалиптовими деревами. Тільки аж на вершку їхнього нагого кадовба — парасоля твердого, сіро-зеленого шабелькувато вигнутого листя. Ціле дерево пахне: і дрібні тверді овочі, що густо розсипані по дорозі, й листя, а мабуть і галузки. Їдемо в повені евкалиптового запаху, що так нагадує нам запах і посмак... евкалиптових цукорків проти кашлю...

Вже мріють блискучо-білі мури Рабату.

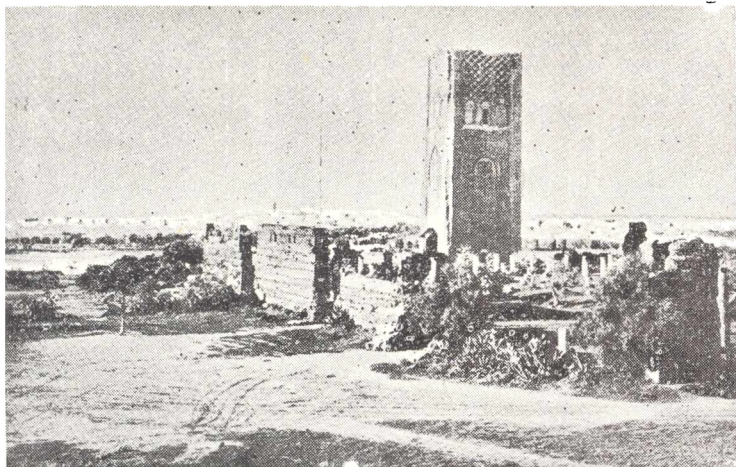
— Кудю їхати? В європейську частину, чи в арабську? — питає шофер. Звертає увагу, що в європейській частині є величава генеральна резиденція французької влади, маса пишних будівель, садів, гарних майданів, широчезних вулиць. Взагалі Рабат намагається дорівняти Касаблянці, хоч він куди менший за неї...

Ах, ні, не спокусиш нас, брате, європейською Африкою... Маємо її досить в Європі... куди цікавіші речі місцеві.

Треба знати, що в Рабаті є не тільки найбільший людський цвинтар Марокка (зрештою удержаний дуже недбало), але цікаве, іншого роду цвинтарище: руїни величавого мечету, що має свій початок ще в 12 сторіччі. Зачав його будувати тодішній володар Марокка, Андалюзії, Альжіру й Тунісу, Абу Юсуф Яків ель Мансір, що виводив свій рід з войовничого берберійського племені з гір Атлясу. Хотів він побудувати щось, чого не було ще досі в світі. Й зачав будову мечету, що мав займати більше як двадцять тисяч квадратних метрів поверхні, а головна саля мала бути підперта 441 колоною, Побіч неї висока на 14 поверхів вежа дістала назву hassani (гарна). Вже велика частина будівель, задуманих гордим володарем, була готова, коли Марокко навістив сильний землетрус й все пішло внівець. Врятувалася тільки „гарна” квадратова вежа, побудована з незвичайно грубих мурів. З неї найкращий вид на цілу околицю. Але треба вилізти на 14-й поверх, а — признаюся, не дуже збирала мене охота до цього в ту немилосердну африканську спеку...

Та, коли вже казали себе везти до „гарної” вежі, то треба на неї й вилізти. До відважних світ належить!

Однак не такий чорт страшний, як його малюють! Всіх нас чекала дуже мила несподіванка. Найперше внутрі вежі панує симпатичний холодок. А подруге... страшна перспектива перейти 14 поверхів стає не така то й грізна, тому, що на вершок вежі ведуть не круті вузькі східці, як ми гадали, а широка, бита дорога. Дивуєтесь?

Вежа „Hassani“ („гарна“).

Так! Славний берберійський володар, від якого виводиться й теперішній султан, був настільки вигідний, що казав збудувати собі замість сходів — дорогу, якою виїздив своїм конем аж на сам верх вежі. Завдяки цьому, ми хоч і постогнувши та відпочиваючи в вікнах вежі, глибоких наче які печери, таки вкінці не надто помучені ~~вигнубувались~~ знову на світ Божий, на сонце.

Безперечно — краса вид вартий нашого труду. Під м'яким шовком голубого неба — далекі безкраї такі самі голубі морські глибини. На березі, наче застигли бризки піни, дивно біле місто Рабат, під нами звалища мурів мечету.

По другому боці заливу теж біленьке, невеличке, але славне місто Салє.

В Рабаті панують від віків араби. Салє ж було здавен-давня гніздом морських розбишак-берберів. Звідси теж взяла свій початок славна республіка салетинів. Тут, як кажуть, вязнили пірати найкращого приятеля ваших дитячих літ — Робінзона Крузе. Звідси вирвався він з їх рук на безлюдний острів. Довго-довго воювали ці одчайдухи і з арабами і з французами. Ніхто не міг здобути кріпости, яку собі збудували. І тільки окрема умова французького „короля-сонця” з мароканським „своjakом” у Салє, виєднала вступ французькій місії до того міста. Але й донині Салє мало хто оглядає. Чужинцям і досі там не дуже раді..

— Поїдемо ще до резиденції султана?

Розуміється. Тільки, на жаль, султан якраз вдома й через те не то до палати, а навіть у сад годі заходити.

Шкода! Чому то не збрала його охота зробити собі прогульку до Парижа, де, як кажуть, так часто буває?

Авто стає доволі далеко від резиденції султана. Решту дороги йдемо пішки. Минаємо широкий майдан перед чалатою. Грубі мури, огорожі, кактусові колючі живоплоти, а між ними що кілька метрів бузькові гнізда. Бузьки тут святі птахи. В них, за повірям арабів, переходять душі померлих. Через те вони в великій шані. Не бояться людей і захилюються справді, як своїки-приятелі. У Фезі, як кажуть, є навіть лічниця для бузьків...

Входимо на одне, друге подвір'я. Стрічає нас і затримує сторожа. Вояки в широкіх, червоних шараварах, синіх мундурах, білочорних, кругло завязаних завоях. По деяких нарадах дозволяють перейти ще на одне подвір'я.

Тут уже видно й величезну пишну палату, всю в прикрасах, кружганках, квітах. Подвір'я мозаїкове, водограй шелче, а зза брам заглядає море зелені парку. Шкода, що, хоч як не хочеться, а треба вертатися.

— Чи додому? — знову запит чемного шофера.

Пані може б і готові, але панове, як молодий, так і поважний німчисько, ані слухати не хочуть про поворот.

— Що? Навозили нас по руїнах, підвезли до самого порога султана й голодним кажуть їхати додому? Ніколи! Вези нас, пане шофере, кудись, де б можна добре забавитися.

Шофер дивиться то на нас, жінок, то на панів, щось думає, трошки мнеться... Нарешті:

— Ну, забаву то може краще відложім

до Касаблянки. Там дуже радо послужу панам. Тут... якщо цікаві, пошукаємо якої гарної кавареньки над морем...

— Гаразд, — годимося всі. Панове щось пошіптують на тему завітрянської веселої касаблянської забави, про яку зрештою йде тиха поговорка не від сьогодні...

Ідемо ще до руїн старого замку піратів. На пощерблених мурах замку безліч бузькових гнізд з цілими родинами. Поміж мурами травники, квітники, садки помаранчеві, грейпфрутові, а в затишному кутикові за муром, оббитим квітами, кілька крамничок і маленька, затишна каваренька, що її нам обіцяв шофер. Публіки багато, та все ж знаходимо вигідне місце в городі під муром біля низенького столика. Низькі, кам'яні лавки застелені матами. За муру спокійно всміхається море, що рум'яніє в заході сонця. Грає арабська музика, що сидить „кучки” на естраді під каварнею.

Коли-не-коли дехто з бородатих арабів зотягав баритоном тужної арабської. Як музика тихне, починають хором свій клекіт бузьки. Подають нам у маленьких чарочках густу, арабську каву. Дехто в трошечки більших посудах дістає чай з мяткою. Є й солодкі тісточки. Якись мигдалові піріжки, то знову круглі бублички з зубчиками, що нагадують арабські мури. Снується поміж столики чимало „дам”, в чорних одягах, без заслон.

— Це жидівки, — шепче шофер, що дістав теж свою порційку солодошів: — Ім одним можна показуватися отак без заслон.

Приємно посидіти, послухати музики, але шофер нагадує, що час повертатися, вечір близько.

Не дуже віримо. Ще так ясно. Але що робити?

А проте, правду казав шофер. Не вїхали й чверть дороги, як стало зовсім темно. Круту нашу дорогу освітлювали тільки чиленні авта з такими самими, як і ми, спізненими пасажирами. Здавалося, дорогою з шаленою швидкістю бігають чорні жучки з горючими, несамовито палаючими очима. Аж луна бє від них. Вкінці вітає нас ясно, блискуче освітлена Касаблянка.

Прогулька по Касаблянці.

Як дивно нагадують себе всі великі міста, побудовані на європейській лад. Так, наче народи одного щепу. Хоч кожна людина має в собі щось своє, індивідуальне, але назагал головні риси ті самі. Так і тут. Тільки вїхали дорожкою, щоб познайомитися ближче з цим двістітисячним містом, — а вже на головній вулиці... що це?.. таж це знайома крамниця „Батя“... і в Коломиї є майже така сама. Вже на розі — бюро подорожей Кука. А тут у вікні книгарні добрі знайомі — всесвітні автори; там на виставі такі рідні милі приятелі — троянди, гвоздики, мімози, лілеї.

Перед каварнею веселе товариство попливає оранжаду, їсть морозиво. Всі так на один лад виглядають, що мимохіть оглядаємося, чи це не наші знайомі з пароплава, а може... й хтось зо Львова? Тільки величезні пальми при дорозі, екзотичні кущі по садах боронять африканського престижу...

Але... це заслуга не так людей, як самої природи.

Тому не притягає нас на довгий час євро-

пейська Касаблянка, не дуже цікавлять багаті зручно зложені вистави всякого краму та мистецького промислу. Все це куди цікавіше в крутих арабських „суках”.

Тож тільки побіжно оглянули одну-другу цікавішу будівлю, стилізовану в арабському дусі. Вийшли ще на сам верх церковної вежі, звідки дійсно інтересний вид на широко розкинене місто під віялами розкішних пальм. На порт з масою барвних пароплавів, з яких кожний піднаціональними прапорами. На золото-голубі хвилі безкрайого моря... Й покидаємо цю великоміську мало цікаву пишноту.

Вже на самому кінці європейської Касаблянки нагадується мені, що... не купила мароканських поштових значків для сина, запального філіяліста... Мароканські значки дійсно дуже цікаві й ріжноманітні. На щастя, мої товариші прогульки, симпатичні німці, й самі не від того, тож і не мають нічого проти, щоб візник завернув дорожку та проїхав ще раз низку широких „знайомих” вулиць до головної пошти.

— А тепер може заїдемо в жидівську дільницю?.. Були вже там? — питає візник.

„Він певно сам жид, коли від цього починає”, — приходить мені на думку. Вже навіть у самих рисах обличчя обсмаленого по-африканськи візника ввижається мені знайомий Абрумко.

Необачно кидаю питання:

— Ви може теж жид?

Нашого візника якби оса вкусила.

— Що-о-о? Я жид? Хай же мене Господь боронить! Я француз, зпід самого Пари-

жу!.. Ось вам документ... Чорним на білому написано: релігія католицька, національність французька...

Не зважаючи на наші протести, ображений візник тиче свій документ кожному перед очі:

— Жиді!.. Щастя, що ви чужинці й можете не знати, яка це образа... У нас гнилого осла поганяють батогами і лають словом: „Ти, жиде”!.. Ану переконайтеся самі, як у нас люди приймають цю назву...

В один мент він скоро переїздить на другий бік вулиці, де стоїть ряд дорожок.

— Оцей жид, — показує батогами на першого з ряду: — і цей..

І не чекаючи на відповідь, затинає коні. За ним несеться гомін „міцних” слів, ляскання батогів. Знав наш французик, чого так скоро треба тікати.

Ого, то й тут не чужий протижидівський рух, як і скрізь по світі під цю пору?

— Защо ж ви так не любите жидів? — питаю.

— Погане насіння, всюди пхається... А наш уряд ще й дає їм привілеї, боронить! Якби не французи, то тутешні паші висікли б добре не одного... (У Марокку суди над тубільцями ще в руках тутешніх пашів, які ще до цього часу виміряють правосуддя.. різками)!.. Але молоді араби добре до них беруться. І то найбільше ті, що вчаться в високих європейських школах.

Жидам не вільно тут усюди „розлізатися”. Мають призначені для себе ділянки т. зв. „Меляг”; поза ними заборонено їм мешкати, торгувати, вести свої варстати (вони часто

тут золотарями й т. п.). Мусять теж носити свій приписовий одяг. Інакше, як каже візник, ніхто б їх у дільниці не втримав.

Але... як усюди на світі, „золотий обушок відчиняє всі ворота”, навіть жидівського гетта. Багатії жиди, власники банків, фабрик, усяких добре поплатних підприємств зодягаються в найдорожчі паризькі одяги, обертаються в найвищих кругах і... мешкають, де хочуть. А проте вони не тратять звязків із своїми вбогими земляками. Бідні жиди, заки розбагатіють у своїх дільницях, мають запевнену поміч своїх багатих покровителів.

Тому тримаються цієї дільниці тільки ті, що мають у тому користь та потребу, й до-ти, доки не зрівняються з тамтими, другими.

* * *

Так це вони? Ці бородаті, поважні панове в чорних круглих шапочках, замість фезів чи турбанів, у довгих, широких, чорних, під шию запнених одягах — це жиди? А я була певна, що це кандидати на духовних, або якісь черці.

Й жінки їх одягнені, наче монахині. Чорні широкі сукні, на раменах великі гарні гаптовані хустки з довгими тороками, що сягають землі. На головах чорні хусточки завязані від чола позауш, на потилиці. Товсті, білолиці, чорноокі, похожають з повагою й тільки дивляться, як їхні Іуки, Берки за рукави людей у крамниці тягнуть.

Я вже привикла до таких речей, держуся відпорно. але бідна пані Ема не в силі опертися.

— Таж ви не маєте того, чого мені треба! — борониться.

— Як не маю? Чого не маю? У мене все є!.. А що вам треба?

— Срібної брансолетки..

— Тільки зайдіть, все буде.

А як зайшла, тоді:

— Нащо срібної? Нащо взагалі брансолетки? Не ліпше купити арабські сандалки?..

Й замість арабських, тиче в руки прості жидівські патинки. Ледве вирвалася з рук нахабного купця.

Сміємося з несподіваної пригоди пані Еми. Оповідаяю про шляхтича, якому жидок і „вонтпі“ („сумніваюся“) обіцяв у своїй крамниці знайти.

Не довго покрутилися поміж жидами. Йдемо до арабів. Але це вже не круті „суки“, а справжня торговельна дільниця. І тут, як звичайно, цілий крам на виду, наче на вулиці. Але це одна за одною просто музейні вистави. Прекрасні, багаті; мерехтять всіма блисками й барвами, як крила африканського метелика.

Тут не треба до крамниці тягнути. Ступаєте по пушистих килимах, раді, що арабські купці не питають: чи купуєте, чи тільки оглядаєте. Вам вільно, як от і нам, сісти собі на маленьких стільчиках, чи пухнатих гаптованих подушках і дивитися, дивитися..

— Що за чудові килими!..

— Гаптовані сервети чи капи ще кращі.

— Ні, над усе ці широкі срібні, а може плятинові брансолети з дорогими каменями.

— Е, й за них ще краща ручка тої дами, що міряє брансолетку.

За ці слова пані Ема „зміряла“ гостро, але не брансолетку, а власного чоловіка.

— Краще дивися, як он там за нами май-

стри різьблять ці чуда, гаптують шкіряними нитками подушки, а золотом — сапанці

— Волів би бачити їх на ніжках гарної арабки.

Бачу, грозить подружня сцена. На щастя, хлопчик арабчик присуває до нас маленький столичок, інкрустований перловою масою та різнобарвним деревом, і на великій гарно виробленій металевій таці в маленьких чарочках подає до вибору каву, або мятковий чай.

З великим вдовolenням приймаємо цю чемну гостину. Особливо рада пані Ема. Хай нам здається, каже, що ми в гостині в гаремі в гарних арабок. Кажуть, і вони на таких тацах подають своїм гостям каву, чай.

Пан Роберт, якимось сьогодні спеціально зачіпно настроєний, бурмоче зтиха:

— Гм... це якимось трудно собі тут уявити...

Коли перейшли й оглянули кілька подібних магазинів, то без принуки й без примусу, виходимо з повними руками всяких „памяток“. Пан Роберт обвішаний торбочками. У пані Еми по дві брансолетки на кожній руці й по великому широкому перстеневі мало не на кожному пальці. Навіть я, така „тверда“ до всякого роду таких спокус, не витримала, щоб не купити червоних золотом шитих патинків, та ще й гарної шкіряної торбочки, вишитої шкіркою дуже подібно, як у нас шиють гуцульські череси...

Вже на самому відхідному з тої інтересної прогульки заступає дорогу старий араб з кинджалами. Пан Роберт затримується, розглядає.

— Знаєш, цей старосвіцький справді гарний, — каже несміло.

— Гарний не гарний, а буде вже того всього. Як перевезеш через границю?

— Так, як і ти оці всі торби, подушки й усе інше. Скільки за кинджала?

— 400 франків.

— Тримай собі, братку.

— Скільки даєте? Скільки? — не вступається араб.

— Скільки? 40!

Страшне обурення. А проте.. десять кроків дальше, й за цю саму ціну кинджал у руках пана Роберта.

Відразу попали наче в який вир. Араби, мурини, моряки. Верблюди лізуть просто на голову, ззаду штовхають у спину осла. Легко без шелесту протискається повз нас, наче білий стовп, навіть без рук, арабка. В повозках дами. Білі м'які тонкі шати, прозорі, хоч густі серпанки, зпоза яких легко червоніють губки...

А тут що за збіговисько? Хлопчики, мами з дітьми, привязаними за плечима в хустках. Це „сальони“ стрижіїв. Малі й старші чекають своєї черги, хоч стрижіїв тут що-третя, четверта хата. Мами слідкують уважно, щоб майстер, не дай Боже, не зголив купки чуприка, що стереже сина від усякого лиха.

На вулиці при столику урядує й писар чи адвокат. І це ремесло, видно, поплатне. Клієнтів не бракує. Не диво, — тут же більша частина народу не грамотна.

А ось „доктор“. Його стіл з інструментами й ліками так тісно обступили, що й не дотиснешся. І не треба. Бог зна чого там можна набратися!

Дзвонить залізо ковалів, дзвонить водоноша, музикант бумкає без перерви в свій натягнений шкірою струмент. Аж у вухах лящить.

Трохи на боці, дім з вікнами, загратованими густо деревляними ґратами. Двері легко відхилені — може це який гарем? З середини доходить голос — наче жужчання бджіл.

Заглядаємо.

На маті, якою застелено кімнату, сидить може з двадцяттеро хлопчиків. Вони повторяють монотонно якісь слова й ритмічно при цьому киваються. Вкутку бородатий араб, здається, дримає. Рука спочиває безвладно на довгій палюзі.

— Спить... — шепче пані Ема.

На цей шепіт обернув голівку один з хлопчиків, майже рівночасно з тим піднялася „сонна“ рука, й палюга опинилася на голівці хлопчини. Малий без зойку присів, а з ним і всі інші похилились.

Відскакуємо від дверей, як опарені. Учителів кий досить довгий..

— Буде з нас того добра, — кличе схвильована пані Ема: — Роберте, шукай візника.

— Поїдемо додому? — з'явився звідкись наш французик, що його тому дві чи три години, як відправили.

— Оце називається сприт, — хвалить пан Роберт й поклепує француза по рамені.

— Може ще, яка прогулька? Шкода так передчасно вертатися додому, — пропонує візник: — Може туди... куди всі європейці їздять. Не були ще? Але... це краще пізніше, увечері... може пан сам...

— Що пізніше? Що увечері? Що пан сам? Жадного самого не пускаю, як їдемо, то всі, і то зараз!..

— Можна й так... але дами, щоб не тес, — мнеться візник.

— Що то дами щось гірше? Нині рівноправність. Їдемо!

— Про мене, — здвигає візник раменами й затинає коні.

„Веселі“ дами в невеселою професію.

Їдемо.

По дорозі пані Ема звертається до чоловіка:

— Але скажи, будь ласка, що це властиво, отой таємний „резерве квартал“, про який уже кілька днів усі так таємничо пошіптують?..

— Що? Побачиш, коли така цікава. Скажу тільки, що це окреме містечко, в якому живуть „веселі“ дівчатка, готові до всіх послуг, головню європейським гостям. Розуміється, не паням. Коли ж знайдуться пані такі цікаві, як от ти, чи панна Зося, це вже „не наша“ річ... Подивися...

— Мабуть, не ми одні з п. Зосяю такі цікаві. При обіді майже всі пані перешіптувалися на вухо.

— Будеш і ти шептати, коли забаглося...

Але ми з панею Емою постановляємо зовсім не вдиратися в інтимні справи таємничого міста, Просто цікаво поглянути. Кажуть, є там усе, як і в кожному іншому місці: крамниці, всяке ремесло, а найбільше „розвагових“ домів. Мешканкам того містечка не вільно виходити поза його мури. На відвідини

Касаблянки визначені для них окремі дні.
Чи ж не цікаве це все?

Обіхали довгий, високий, жовтий мур;
в кінці гарна, велика мавританська брама
й довгий ряд аркад.

— Ми на місці, — каже візник: — За-
чекати?

— Розуміється... Ми тільки на малу го-
динку...

Перед брамою жандарми з багнетами
на - гостро міряють нас строгими очима.

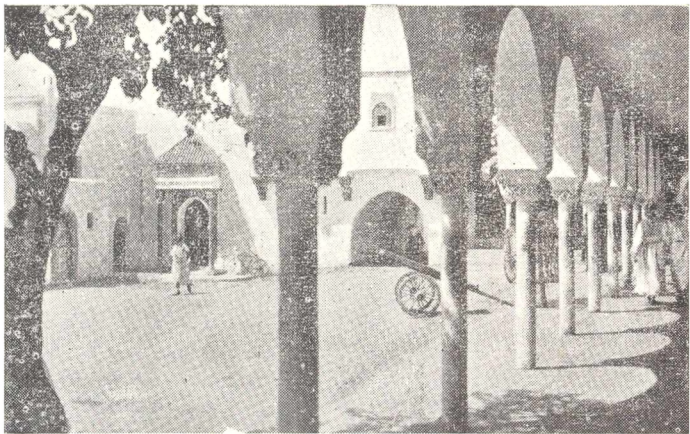
Заки пан Роберт полагоджує справу
вступу, ми розглядаємося. По одній стороні
брами будинок з написом, який поясняє, що
це — санітарний пункт. З другої... на коле-
сах гармати з величезними дулами.

Ого! Це вже не жарти...

Тільки за брамою від цієї урядової стро-
гости й сліду не залишилося. Ледве ступили
на широку вулицю, обсажену деревами,
ледве зблизилися до ряду крамничок, ресто-
раників, каварень, — як з усіх сторін обсіли
нас найперше фактори - араби. Захваляють
свої готелі, „льокалі“, цікаві дівчата. Тягнуть
за рунави той до себе, тамтой до себе.

Пані Ема схопила чоловіка тісно попід ру-
ку, другу мені всунула під паху. Йдемо так
втрійку й обганяємось, як можемо, від напасти.

Що далі, то більше дівчат. Зникли всякі
заслони. І то не тільки з облич: не багато
заслонює одяг і тіло, Куці, прозорі європей-
ські суконки. Накинені на наше тіло арабські
вільні шати. В деяких одяг тримається тільки
на одному рамені. Половина грудей, нога аж
до бедер зовсім відкрита. Дівчата роблять до
нас міни; бедра, тулуб викручуються, як у танці.

Відова брама до „реверве квартал“, аркада й гармата.

Ось одна невеличка заступила нам дорогу. Блискавичним рухом відхилила одяг і стала перед нами... як чорна гебанова статуйка.

Пані Ема крикнула, пустила мене й чоловіка, заслонила очі руками.

Дівчата тільки того й ждали: накинлись на пана Роберта ця з одної, тамта з другої сторони; приступили й інші. Ця чіпляється пані Еми й хоче її відтягнути; друга вхопила мене попід руку й тягне до себе.

Ледве вирвались. Але з одних рук попадаємо в другі. Нагадалися мені зідливі бджоли, як колись необачно зблизилася була до вулія. Таке й тут.

Пан Роберт виймає свого штилета й обмахується ним, як маятником. Пані Ема пищить, хоче втікати.

— Зайдім до каварні, — раджу.

Ось чути музику. Розсунули заслону, розвішену на дверях. Стільці. Перед ними таци на ніжках з чарочками. У клубах диму порозсідалися пари в чулих обіймах. На сцені танцюють майже нагі дівчата.

— Ой! — знову закричала пані Ема й подалася назад на вулицю; в дверях мало не перевернула якогось гостя.

— Вертаймося! — верещить уся червона: — Вертаймося! Де наш фіякер?!

— Але ж, Емо, заспокійся... Коли вже раз увійшли, то погляньмо докладніше... Це ж ціле місто... може, далі інакше буде..

— Не хочу! Не хочу! Це не місто, а справжня Содома й Гомора... Вертаймося..

І мені теж забагато того всього..

Не помогли жадні заспокоєння. Пані Ема кинулася бігцем до виходу, тримаючи цупко пана

Роберта за руку. Трохи заспокоїлася аж у повозі. Візник, хитро посміхаючись, без слова затяв коні.

Що це? — завдаю собі питання: — Зіпсуття? Розпуста?

Так... але передусім — це ремесло, фах, що його викликали спеціальні умовини й нужда. Дівчат цих жене сюди з тих сільських копичок-хаток біда, надія на заробіток. Так, як арабські крамарі кладуть вам перед очі майже весь свій крам, так і ці нещасні, темні, звичайно неписьменні дівчата показують купцям свій „товар“... По кількох роках такого нужденного життя, вертаються дівчата з заробленим грошем на село й там швидко виходять заміж.

На жаль, без огляду на санітарну статистику, майже всі заробляють собі тут не тільки гріш, але й заразу. Звідти стільки калік, недоумів серед бідного арабського населення.

Так, це нещасне ремесло, подібне, але тяжче, як тамтих невірниць, що вилежуються на м'яких подушках у багацьких гаремах.

В кожному разі доля африканської жінки ніде не завидна.

Та не дивуюся бідним темним арабкам. Але влада? Яким правом оця чужа влада дозволяє на такі речі, що так принижують людську гідність?

Увечері покидаємо Касаблянку. Всі відчуваємо, що бачили дуже мало, що залишаємо багато-багато цікавого, невідгадного, таємничого, що варто було б, а не вдалося нам розглянути!

Але чуємо й те, що відчинилась перед нами одна з незвичайно цікавих, для європейця просто ревелюційних сторінок природи й людськості. А цього хіба вистачає, щоб не жалувати ні часу, ні труду, ні гроша, що страшили на цю подорож.

**КАНАРІЙСЬКІ
ОСТРОВИ**

Порт Ляс Пальмас на Гран Канарії.

Сірй ранок. Далеко, десь дуже далеко, посеред рожевої ще від нічного сну синяви, зарисовуються вигнуті дугою лінії хмар чи гір. Прикладаю льорнету до очей.

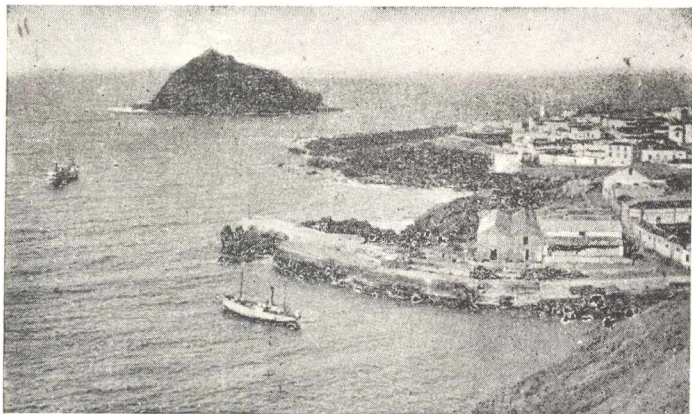
— Сьогодні ідеальна погода. Це вже мріють Канарійські острови, хоч до них маємо ще добрих півтори або дві сотні кілометрів.

Оглядаюся. За мною старий професор теології, ходяча енциклопедія нашого пароплава.

Що далі, то більше подорожніх вилазить з кают на чердак. Всім спішно якнайскоріше побачити ці „щасливі“, як первісно їх звали, Канарійські острови.

Легко поколихуючись, усією парою жене корабель до цих привидів, що прибирають щораз виразніші форми. Вже пізнати ряд сірих вульканічних шпилів гір, що кокетерійно кукають до нас крізь мряки. Вже бачимо, як підніжжя гір м'яко обтулює зелень. Високо стріляють у небо пальми з розвіяними чупрами. Вкінці амфітеатрально по горбах розсіяне місто Ляс Пальмас — під кровом Катедри на найвищому горбі.

Заки пристанемо до берега, коротка

Вид на Канарійські острови.

затримка на водах у порті. Вмить оточують нас човенця всякого вигляду й подобі.

На одних нагі хлопчики пливачки. Кинете грошик, а зараз пірне котребудь хлопчечя, понуркує ген у глибинах і виплине з монетою в зубах. Якщо ви не пожаліли срібняка, якої б не було валюти, буде велика радість і дяка. Коли ж це мідяк або ніклевий гріш — хлопці обурені й зо злістю кидають грошем... тільки не в море, а на дно човна.

На більшій моторівці приплили японські купці, (де б їх не було?) Ось уже розгорнули пишні гаптовані кімона, шалі. З другого човна махають до нас канарійці тоненьким, як сітка павука, мереживом; але найбільшу увагу звертають на себе човенця, повні кліток з канарками. Звідти йде такий цвіркіт, свисти й усякі трелі, що хоч вуха затикай.

Зачинаються торги. Не тільки словами, але й руками ще більше. З човна підносяться обидві руки з розставленими пальцями, раз, два й ще раз одна рука. Згори йдуть подібні сигнали, тільки показують на половину менше, хоч як хочеться не одному привезти собі такого співака — родовитого канарійця, як кожний думав.

Не довго, а одна, друга клітка мандрує нагору. Пташки з радості чи жалю, вмить мовкнуть і без огляду на захохоту ані гадають озватися ні тепер, ні до кінця дороги. Той цілий пташачий концерт, як нам опісля сказали бувальці, робили самі хлопчики на горіхах - свистунах, а канарків спроваджують з Німеччини. На Канарійських островах рідких зелених канарків — дуже мало. На ща-

стя малих продавців, при вїзді до порту ще ніхто з нас не знав їх хитрощів.

Ступили на тверду, теплу від сонця землю.

— Де ми власне є: в Африці ще, чи в Європі? — питає цікава п. Зося, що тримається мене ще від африканської подорожі.

— Чи вам не все одно? Не вистачає, що тут так гарно, соняшно?

— Я не все! Хочу знати, з ким матиму до діла: з арабами, бандитами - берберами — чи кабалеро еспано? Це ж ріжниця!

— Так знайте, що ні з одними, ні з другими. Хоч це провінція Еспанії (підкреслюю: провінція, а не колонія), хоч мова й гроші еспанські, але народ зовсім інший, як завзятущі забіяки, еспанці. Живуть собі тут люди серед цієї вічної весни, тихо, спокійно, байдужі на всю марноту світа й справи своїх панів. Духом ближчі Європи; підсонням, природою до Африки.

Шкода тратити час на лаження пішки по невеликому місті. Шукаємо доброго авта, щоб виїхати в глиб краю. Панна Зося пробує помагати собі свіжо присвоєними кількома еспанськими фразами; однак показується, що я краще виходжу на німеччині, що її стало тримаюся. Зрештою не треба багато слів. Ми менше - більше знаємо, чого хочемо, — а шофери, візники в широкому світі всюди хитруни першої кляси, прекрасно орієнтуються, чого кому треба.

Авто на чотири особи. Треба ще когось пошукати. Панна Зося зобачила старого професора, що незарадно розглядається кругом.

— Отче професоре! Отче професоре, до

насі — кличе на весь голос: — Це буде
вже прекрасно, — шепче до мене, — буде нам
старенький як з книжки все читати.

— І я до цієї подорожі підготувилася, —
пробую боронити своєї чести.

— Е, де нам до нього рівнятися? Отче
професоре, сюди!..

Дався спокусити. Але ще одне місце по-
рожнє.

— Нащо нам кого більше? Розділюємо
плату між троє... Отець професор у нас вар-
тий за двох, — кокетує старенького.

— А тепер куди їдемо? — шофер вий-
має мапу міста, вказує пальцем: — Катедра?
Музей? Магазины?

Крутимо головами, що ні.

— Ага, то в гори! — сміється порозу-
мівавчо й показує пальцем на гори. Друга
мапка вилазить з кишені: — От так: Нарза-
ган, а далі в гору Санта Бригіта... Вертати?
Ні? Добре, добре, отже далі до Монте
Аталая, Тельде й отак простісінько назад
до Ляс Пальмас.

— Добре!

З таким радісним виглядом, якби сам
мав Бог зна що лобачити, пускається шофер
навперегони з цілою валкою малих і біль-
ших позовів, авт, автобусів.

Вгору та вгору. Все щось нове, цікаве,
райдужно кольорове. Змучаться очі й думки
— гляну на море, але й воно якесь нове,
інше від того, яке знаємо. Береги його не
жовті, а бронзові в пухах білої піни, як чор-
нява голівка молодої в шлюбному серпанко-
ві. Далі ясні голубі очі — води.

— Канарійські острови, — каже профе-

сор, — напевно виглядають на морі, як маленькі кошечки квіток посередині з забавками — горбиками й хатками.

Місто Свята Бригіта.

— Що тут властиво цікаве? — питає Зося, опинившись на площі малого містечка Ста Бригіта.

— Чекайте, пошукаємо. А решті чи не сплатила трудсама вже ця чудова дорога близько 600 м. вгору до цього містечка? Чи не варто розглянутись у цих малих міщанських хатках? Подивіться хочби на оці прачки над потоком, що їм сонце, як залізко, моментально висушує шмати, простелені на гарячих „камінчиках” ляви.

— Чекайте, а що тут роблять оці автобуси? — перебиває Зося професорові гимни похвали: — Це певно „наші”, але де вони поділися?

Шофер біжить розвідати й за хвилину приносить вістку, що це справді „наші” обідають у кількох ресторанах.

— От мудре слово, — втішилась Зося:— А я й не догадуюся, чого то мені не тільки Свята Бригіта, але цілий світ немилий. Їсти хочеться.

Всевідущий шофер справляє до пансіону, з якого, як показує вимовним рухом рукою, певно будемо вдоволені. Мав рацію. Але не так обід, як гарненьке оточення пансіону нас захопило. Уявіть собі від фіртки до веранди проходимо наче тунелем троянд у цвіту. На веранді щасливо знаходимо ще місце й маємо нагоду подивляти, що можна зробити з такого малого клаптика землі, як

тут перед нами. В нас це подвіря щонайвище було б — травничок, а тут і помаранчеве дерево, обліплене, як зірками, помаранчаними, й ще друге ціле золотаво-жовте від малих овочів, подібних до сливочок. І камеліове, гранатове дерево в цвіту. По травникові — живі китиці; штудерно засаджені по мурах виткі пеляргонії, шарклетти, геліотропи, а все так уміло зручно розложено, наче ніде інде тому не бути, як тут.

Псує вражіння тільки гамір, голосні безцеремонні розмови. вередування, критика страв, на яку дозволяють собі туристи, раді, що господарі їх не розуміють.

Панну Зосю іритує особливо сусідка — жидівка, лодзька фабрикантка. Така собі добробкевичка, каже що може досі й не бачила подібної страви, а псує апетит сусідам.

Нарешті тріумфальний оклик. На золоченому картоні між списком вибагливих чужих страв читає чорне на білому якусь там потраву „аля Польонь”.

— От хитруни канарійці, знали, чим нас полонити — подумайте: страва „аля Польонь” ! Напевно це щось найдорожче, найгарніше — затримує хлопчика в бігу: Принеси мені страву „аля Польонь” бачиш? Ось тут, — показує пальцем.

Хлопчик киває головою й біжить далше. Страви йдуть своєю приписаною чергою. Доходимо нарешті до так очікуваного сюрпризу для польських гостей. Кельнер приносить на полумиску гору... вареного бобу! Можете уявити собі міну й розчарування нашого товариства.

Вкінці по обіді. Гості починають одні за

одними вставати, виходити. От, гадаю, полюбуємося хвилину в спокою садочком... Та не судилося. З острахом бачу, що, хто йде, вступає в садок і... забирає собі пам'ятку; ця й тамта галузку пеляргонії, тамтій „кавалір“ урвав розцвілу камелію, троянду. Ще інші полюбили червоні гранати, а всі, але то всі, особливо зацікавились незаними ніби сливочками. Кожний безцеремонно обриває хоч одну - дві сливочки. Служба на веранді дивиться здивовано, аж роти відкриває. Червона від сорому втікаю, щоб не бути свідком такого закінчення гостини. За мною поспішає професор й здивована панна Зося... з сливочками в руках.

Тільки вийшли з ресторану, а тут хлопчиська тичуть паперові листки в руки.

Оголошення? Ей, братку, що нам з того? Не розуміємо.

Але хлопці не уступаються.

— Exposition! Exposition! — кличуть над самим вухом.

Вистава? Так і кажі! Пошунаємо.

Зараз же в недалекому будинкові знаходимо широко реклямовану виставу. У кількох кімнатах зібрали канарійці (гран канарійці) те, що найцікавіше на їх острові можуть дати люди й природа. Меблі — „перша кляса“. Жіночі одяги, мережива, гап, плетення, що їх не посоромився б і Париж. Всіляке пахуче насіння й коріння, а між ними всілякі до нас добрі знайомі: зерна жита, пшениці. Кільканапцять зерен кукурудзи дістали „на пам'ятку“.

Ще квіти наче з раю. А ще більш „порайськи“ виглядають усякі овочі, що їх тіль-

ки ця земля може видати з себе. Та слава Канарійських островів то банани. Бачимо тут галузку ваги... 54 кильо.

Але, не зважаючи на зусилля всіх комітетових затримати нас якнайдовше, перебігаємо спішно крізь кімнати. Краща, цікавіша за всі вистави сама природа Канарійських островів. Ідемо! Що закрут доріжки, то все нова, щораз краща, яскравими барвами писана, золотим піском посипана картина.

Жмуримо очі, прикладаємо льорнетки до них і питаємо розглядаємося: що цікавіше, чи те, що ще перед нами, чи те — за плечима?

Аж враз виринає ціла гора, що здається подіравлена, наче вощина. Копальня ляви, чи що?

— Це село Аталая, — каже шофер: — Там живуть „печерні” люди. Небавом побачите самі.

Ще кілька кілометрів і віздимо в саму середину містечка.

— Що ж це за мода? — дивується моя товаришка: — тільки де-не-де мешкання, як Бог приказав, а решта... що це?

І дійсно бачимо — „хати”, магазини, склади, крамниці, робітні все видовбане в вульканічних скелях гори.

Наш учений вбирає окуляри, витягає записник і олівець, щоб занотувати вражіння. П. Зося безцеремонно заглядає крізь відчинені двері, вікна.

— Ходіть, ходіть, чого так церемонитеся. Ось бачите, в цих хатах вже нема ні вікон, ні дверей. Просто відкрита стіна...

Заглядаю. „Печерна господиня” виглядає зовсім культурно: сидить собі стара міщанка

з шитаом у руках. Видно, привикла до таких візит. Запрошує до середини. Входимо. І „печерна“ хатка виглядає зовсім приємно. „Стіни“ чистенько побілені. Ліжка з білими подушками. Комода застелена плетеною серветою; книжка, образ Богоматері в кораликових рамках. Все, що частенько подибується в звичайній мішанській хатині. Не бачимо тільки печі. Видно, видовбали собі на це окрему печерку.

За нами ввійшли сусіди, діти. Тепер панна Зося починає розмову.

— Не зимно? — питається, застібуючи свій комірць.

Зрозуміли. Хором всі: ні, ні, ні!! Не холодно тут.

А двері? Де двері? Де замки? — показує панна Зося, як замикається хату ключем.

Перечать: не треба; показують, що вистачає трохи грубша заслона.

Того, що хтось може щонебудь чуже потягнути, годі було найвимовнішими рухами дати до зрозуміння. Ніяк не можуть похопитися в чому річ. Шепчу панні Зосі:

— Дайте спокій! Будуть гадати, що ви збожеволіли.

Мабуть тут уже такий дивний край, що й злодійство не „в моді“. З хати, з кишені, тут вам ніхто нічого не візьме, зате прохати щонебудь, о, на це вже ласі! За оглядини хати витягає руку господиня, а за нею й діти. Треба дати по кілька ескудів.

Увечері, а темно тут уже в сьомій годині, в цілому Ляс Пальмас усі веранди кращих ресторанів обсіли „наші“ з пароплава. Морозиво, тіста розносять хлопчики. Кельнери на-

Мешкання в вулканічних горах на Канарійських островах.

ливають у келихи славне вино „малмазію”, гордість Ляс Пальмас.

Я люблюся овочами. Випробовую всі, які тільки можна дістати, аж до якихось гарбузів, що їх не в силі була проковтнути.

Досить пізно вночі вертаємося на пароплав. Цілий чердак зайняли купці. На прощання опускають на половину ранішні ціни на своїх товарах. За останні ескуди купують пані гапти, коралі, цяцьки з слонової кости і т. п. Аж десь коло півночі перед нашим відїздом збирають купці свій нерозпроданий товар у коші. Зараз після цього піднято якір, рушили шруби пароплава, заграла музика.

Лишається за нами милий острів. Серед темної ночі значиться тільки рядом набережних ліхтарень та дрібними світелками, наче мерехтливими блудними вогниками, по горбах. Треба врешті йти спати. За п'ять годин раннім ранком причалимо до Санта Круз на Тенерифі.

— Наверх! На чердак! Уже видно Тенерифу!

Ще заспані, напів одягнені подорожні вибігають з кают. Ліс льорнеток і військових далековидів вбивається в темну точку, яка видається патичком, що плаває в безмежній синяві неба й моря.

— О... о... вже видовжується... вже береги зеленіють...

Зпоміж білих мряк вистають зубчиками шпилі гір, деякі в кованих ледових шоломах.

— Цей найвищий це певно верх кратери „Пекельної гори”, високої майже на 4.000 метрів...

— Ні... кажуть, що цей за ним, більш стіжкуватий...

— А може тамтой направо? Але що це? Дивіться! Того нижчого зліва вже не видно...

І дійсно, мряки підносяться вгору, як біла куртина знад сцени. Шпилі одні за одними ховаються за неї. Хто довше робив ранню тоалету, або насолоджувався сніданком, той утратив перший гарний обрав із тої пишної галерії, що мала пересунутись нам сьогодні перед очима на найбільшому з Канарійських островів — Тенерифі, зокрема в головному місті Санта Круз.

Від пересиченого сонцем берега приязно, наче запрошуючи до себе, здалека махають до нас своїм верховіттям мохнаті пальми. Але наш пароплав надармо рветься до берега. Якір, що його закинено, не пускає. Якісь наради, переговори, нарешті вістка: не причалюємо до берега, будемо звідси доїздити моторівками.

Це вже менш приємне. Хоч при побережжі м. Санта Круз зроблено все, що можливо, щоб здержувати силу тут особливо буйних хвиль, — вони собі тани порядно гуляють. Це найкраще видно по моторівках, що ледве добиваються до пароплава.

Та це ще не найважливіше. Властивий іспит витриманости нервів прийдеться здати при переправі до моторівки, що аж підскакує з нетерпеливості, чекаючи нас там, глибоко внизу.

При боці пароплава спускають стрімкі, хиткі східці й запрошують: сходіть, панство, в долину. Але... хоч як усі хочуть скоріше на берег, а тут таки не дуже спішать показувати дорогу.

Початок роблять моряки, Ледве доторкаючись гнучкої линви, що імітує поруччя, вони — скік, скік із ступеня на ступінь і вже в моторівці. Витягають до нас розгорнені рамена, показують, що готові кожного прийняти в свої обійми.

— Сміливо, панство! Шкода часу!

— Дійсно шкода часу... Що робити? Пробуймо...

Наперед „кавалери” напереміну із своїми паннами.

Якось іде. Дехто вдолині опиниться в обіймах моряка (як гарна панна, то йому в те тільки й грай!), а дехто й без того. Хтось з моторівки подасть руку — гоп! і вже в човні.

А зате скільки то злобної втіхи з тих, що непевними кроками ледве-ледве спускаються вниз.

Прийшла черга й на мене. Закушую губи, стискаю в руках торбочку. Нічого.. Бентежить тільки велика кількість глядачів вверху й внизу. Але — нарешті і я вже в моторівці й сміюся з моїх німців, що обоє враз всадилися на східці й мало їх не увірвуть. Німець з таким розмахом скочив до моторівки, що трохи її не перевернув горі дном; а огряденька пані Ема так замашисто впала в обійми моряка, що ледве обоє не звалилися в воду.

А тепер панна Зося. Зеленим серпанком обв'язана голова, на одній руці висить парасолька, на другій торба ще й паперовий мішечок. Ступає на сходи самопевно — мовляв, що мені? Я й не таке бачила! Дрібниця!

І все було б „благополучно”, якби не розвіяний серпанок, що зачіпається за щось

на боці пароплава. Панна Зося шарпає, хитається; старається притриматися — при цьому цінний мішечок з харчами йде на сніданок рибам. З боку пароплава, як зелений прапор, повіває серпанок — а в моторівці його власниця повіває розпатланими на вітрі кучерями.

Ну, слава Богу, вже всі внизу. Моторівки відриваються від пароплава й біжать наввипередки з нашими бажаннями до привабливої землі острова.

На Генерифі.

От ми вже на найбільшому з Канарійських островів, та ще й у його столиці — Санта Круз на Генерифі. Сьогодні рішилась я дотримувати товариства нашій „живій енциклопедії” — старому професорові теології; а хто ще буде з нами — лишаємо випадкові;

Звичайно це справа не трудна, але на цей день інакше: велика більшість товариства воліла поїхати наперед упляваною гуртовою прогулькою: тож волочитися по острові на власну руку (автом) не було багато аматорів.

Нарешті зговорилися з молодою парою інженерів (щось трохи підозріваємо їх у приналежності до „нашої віри”, як себе жиди називають); приймаємо ще й старшу, сиву паню, з невідступним золотим льорнетом у руці (на пароплаві її величають „панею графінею”). Правда, компанія досить сороката, але чи ж то ми їдемо для чийхсь гарних очей? Кожний, хто тут є, бажає тільки одного: як найбільше й щонайцікавіше побачити.

Авто годимо на цілий день — можемо робити, що хочемо.

Можемо?

Не дуже... Річ у тому, щоб тих десять годин, що перед нами, використати якнайкраще — а в цьому зараз же на початку виходять труднощі.

— Я мушу вступити до цього магазину... Таких гарних шовків ніде досі не бачила, — заявляє пані інженерова, коли проїздимо попри багату крамницю на головній вулиці.

Ледве вірадили. Шовки? Де їх нема! Краще купити щось із славних на весь світ мережив — „Тенерифи“. А це напевно в глибині краю буде куди краще й „правдивіше“, як у столиці.. Признала нам рацію.

Та ледве переконали паню інженерову, як нам дорогу заступив костел. Тепер уже пані графиня стримує шофера за плече:

— Я мушу сюди вступити...

Отець професор на роздоріжжі: привычка, мабуть і серце, кличе в одну сторону, а цікавість у другу. Кудюю перехилитися?

— Тут, кажуть, знаходяться славні, різьблені в дорогому дереві престоли... Годилося б побачити... — несміливо заявляє.

Це гарно, й ми самі цікаві, але... все ж таки протестуємо. Хто бачив, щоб від сонця й тепла, в самий найкращий час, ховатись під темні, холодні склепіння? При вечірньому світлі костел покажеться куди гарніше...

На наше щастя, шофер потверджує, що й увечері, за добрим датком, закристіян відчинить святиню. Заспокоєна пара (себто „графиня“ й отець професор) годиться на дальшу їзду.

— Музей? — спиняє авто сам шофер.

— Ні, ні, ні! Ідемо далі... за місто, на поле, в гори!..

**Типи мешканців на Тенерифі
в національних одягах.**

Як би вам описати цю блуканину по чарівному острові, що має славу найкращої закутини світа?

Коли намагаюся воскресити образ його в своїй душі, то нагадується мені той калейдоскоп найкращих різнобарвних скель кристалів, яким захоплювалася колись давно, в дитячих літах. В котру сторону не звернулись би наші кроки (чи то пак — наше авто!) — все якась нова, несподівана краса, хоч фактично зложена з того самого матеріялу: синього неба, синього моря, гір, безлічі квітів, зелені; а все це, до останньої порошинки, перепоеє золотом сонця.

Калейдоскоп?.. Може не зовсім. Не все в ньому рухоме, переливне. Є частина, що від віків стоїть у ньому твердо, непорушно. Це — гірський масив, що на широкому підложжі займає середину острова. І тільки навколо цих гір — то ширше, то вужче, то низом, то вище — вється набережний вінок садів, піль, лісів з багатим різнобарвним квіттям. А між ними, наче грубші вузли, — села, містечка, оселі. А така в тому буйність, такий розмах, що, здається, розкинулось би це все Бог зна як далеко, широко, якби... не здержували, не завертали його на своє місце сильніші за все холодні морські хвилі. Вони безупинно бють об береги острова й нагадують, що тільки вони тут панують.

Видовжена частина острова, де нема надто високих, недоступних, укритих ледом гір, — найгарніша й усюди замешкана. Вона то й стає нам сьогодні за поле наших мандрівок по острові.

Що найглибше осталося в пам'яті з тої прогульки?

Найменше сама, хоч яка гарненька, столиця Натомість незабутніми спогадами записалися бруковані лявою дороги малих містечок, що їх ми бачили кільканадцять, чорні мури, плоти, огорожі з ляви, просто оброслі шкарлетами в цвіту, пеляргоніями й ще Бог зна якими квітами.

Живо стоять у пам'яті й старі дімки малих містечок із стінами в зелені, з бальконами в квітах, що намагаються вилізти аж на дах будівлі. Старовинні ковані, різьблені двері, в дрібну крату вікна.

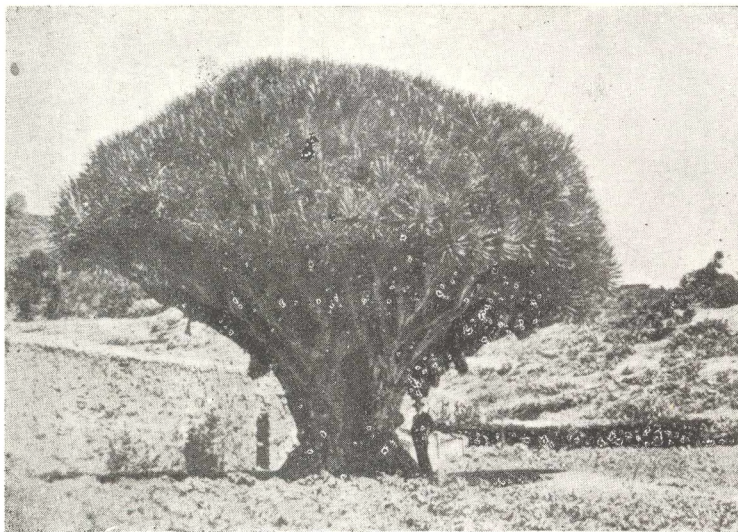
В одному з містечок що-друга-третя хата на своїй фронтівій стіні має великий хрест, а то й капличку з фігурою. Це дуже подобалося нашій графині.

Дорога кокетує з морем: то наближається до нього, то відступає від берега, вється поміж управні поля, безконечні бананові плянтації; то підноситься вгору, зручно просмикається попід навислі скелі граціозними викрутасами. То знову вбіжить для прохолоди в ліс, де південні лаври, кипариси, мірти за панібрат з нашими кедрами, березами, буками.

Ля Лягуна. „Смоче дерево“.

Хто вже є на Тенерифі, той мусить відвідати сеніора всіх дерев: величезне, розложисте, як бальдахін, тисячолітнє „Смоче дерево“ в найстаршому на острові містечку Ля Лягуна.

До міста треба підїхати на 600 метрів

Смоче древо.

угору, а тут ще й підійти до положеного на горбі духовного семінара. В його саду знаходиться цей справді рідкий оаз.

Хвірточку саду відчиняє нам гарний молодий мужчина з виглядом монаха. Бистрим оком оцінює нашу групку. Мабуть хоче зорієнтуватися: чи дістане більший даток на костел і чи знайдеться жертва, що захоче не тільки вислухати, що він має говорити, але й оглянути те, що він запропонує.

Хоч наш отець професор „у цивілю“, то вправне око братчика змить пізнає свого. До нього передусім і звертається, розповідаючи про дерево, що он там розложилося на пів саду. Воно, це „Смоче дерево“, походить ще з тих часів, коли острів був замешкалий гуалчап'ами, а про панування еспанців, що дагується від кінця XV сторіччя, нікому й не снилося. Сам вигляд дерева, пораного глибокими бороздами, такий поважний, що великі пальми, фігові й інші дерева, як діти перед ділусем, тримаються в пошані в належній віддалі.

Скінчивши скоро свою доповідь про „Смоче дерево“, монах (чи кандидат на нього) запропонував оглянути ще й старинну дзвіницю, музей, бібліотеку, що має традиць тисяч томів.

— Ні, ні! — боронимося, але отець професор таки дається намовити. Мовляв, скочу на хвилинку. Пані графиня вагається, незнає, що робити: шкода кидати прекрасний далекий вид з гори, сонце, зелень, але тягне й семінар, каплиця, музей.

— А є там, у тому музею, метрика цього дерева? — питає з-хитра інженерова.

— Варто б теж у тих книгах пошукати розвязки питання: чому наші прабатьки вибрали собі за... декорацію фігові листки? Як видно ось тут на дереві, вони своїми розмірами мало надаються до цього,— докидає інженер.

Це питання рішило: пані графиня кидає на інженера злючий погляд і подається за професором і семінаристом.

— Дасмо вам благословенство, але не довше, як на півгодини. Чекатимемо в місті коло авта! — кличемо їм услід.

Та „півгодинка“, як еластична гума, розтягнулася на добру годину, а то й більше. Вже давно професор з графинею „романсували“ в авті, а пані інженерова ще не могла відірватися від крамниць; та й інженер, що знайшов собі якогось цікавого жида чинімця, дуже жваво дебатував з ним при чарці вина на веранді винарні.

Врешті зібрали всіх, як розбіглу череду. й їдемо.

— А знаєте, — каже інженер; — нам треба конче відвідати бананарні в Оротаві. Там з нами мають звязки. Дерево на пачки до висилки бананів, кажуть, мандрує сюди аж з магазинів Гредля в Перегінщині... Треба докладніше розвідати...

Й уже гешефтьарська голова щось комбінує.

— А я за безцінь купила сирого шовку на костюм і собі, і чоловікові... Мало що більше буде коштувати, як наше полотно...

— А що буде на границі? — нагадую.

— Е, то вже моя голова не бійтеся... — й дивиться на нас майже з погордою.

— Ви може жидівка? — вирвалося якось необачно недискретне питання.

Але це зовсім не збентежило паню інженеру.

— Так... Я чисто семітської раси. Ви цього не помітили? — кидає визов із гордістю в голосі.

— Не помітили, — риси ваші не мають характеристичного...

— Носа? — підхоплює сміючись інженерова: — Як бачимо, це не конечне... Зате маю характеристичні семітські вуха...

Дивимося здивовано, не розуміючи, чи це жарт, чи що.

— Так, — рішуче й з гордістю каже інженерова: — Вуха жидівок мають свій спеціальний вимір і вигляд — менший, як у інших народів... В цім можете перекопатися на кожному кроці...

Але нам не до помірів вух, бо авто пнеться вгору чудовою дорогою. А все таки, подивляючи природу, не можу позбутися вражіння: як то жидівки вміють бути самопевні, горді на своє походження навіть тоді, коли бачать, що інші до них не дуже то прихильно наставлені. А що сказала б перша ліпша українка, коли б її так приперла до муру яка „графиня“? Кілька годин ще переїздимо здоваж і впоперек цю частину острова. Відвідали кільканадцять містечок, сіл, прибраних квітами, як весільні торти. Тут купили „в самому джерелі“ прегарні дрібнички з славних мережив. Там зіли обід у саді на горбі й рівночасно придивлялися народнім танкам на широкій площі, бо тут, як і в інших місцевостях, більше віддалених від великих міст, ще затрималися народні одяги, танці й звичаї. Там прохолодились морозивом при столикові під олеандром, засіяним квітом. Але

якщо тільки хотіли надто розбігатися, інженер з годинником у руці нагадував:

— Панство, перед нами ще бананарня!

Остаточного ніхто тому не противиться: їдемо оглядати бананові плянтації й магазини, де пакується й виправляється банани в світ.

Бананарня.

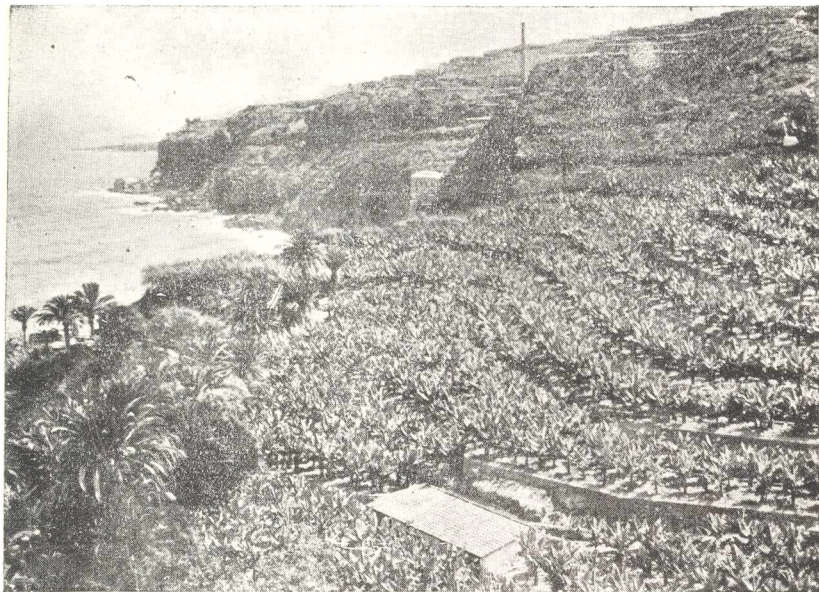
Канарійські острови — це „бананарня“ великої частини європейських країн. Цікаво приглянутися тут, на місці, що діється з тим дитячим присмаком, заки дістанеться він на вікна наших овочарень.

Здалека бананові поля (а є їх тут безліч) виглядають, як лани кукурудзи, обведені довкруги чорними мурами. Тільки зблизившись, побачили ми, що на тих полях, пократованих якимись перегородами, розтягнулись безкінечними рядами бананові дерева, завбільшки наших вишеньок чи сливок.

Злід їх величезного, широкого, буйного листя звисають наче якісь дивовижні, потворні шишки з сотнями знаних усім овочів. Деякі з них ще не вилупилися гаразд із темно-червоного цвіту.

Посеред кожної більшої плянтації бачимо наче малі ставки чи озера, обрамовані чорною лявою. Це штучні водозбори з водою. Жолобцями, що прорізують ціле поле, розпроводжується її скрізь поміж дерева, інакше вони, без огляду на дуже уважливе піклування, не зродили б гаразд.

Як бачимо, ми трапили на бананові жнива. Робітники густо увихаються по полях, стинають величезні китиці овочів, обвивають їх

Бананова плянтація в Оротаві.

у плаhti й обережно пакують у солому на величезні вози, що тут же чекають на них при брамах.

— От уже й бачили все, що треба, — каже графиня, не відіймаючи від очей в золоту оправленого шкля.

— О, це тільки початок. Дальше побачите в магазинах, недалеко порту, — мішається в розмову своєю ломаною французчиною шофер.

— Скільки разів на рік родять бананові дерева ?

— Мабуть ви хочете знати, скільки разів до року виростає бананове дерево? Його ж зараз після зібрання овочів стинають, але насаджувати другого дерева нема потреби: ще за свого життя воно заздалегідь виховує собі нове покоління. Ось придивіться: коло кожного дерева вистрілює молода билина, це т. зв. його „сін“. Якщо не стане батька, „сін“ скоро вижене вгору, й до кількох місяців уже й видасть овочі...

Слідом за валкою навантажених бананами возів (вони виглядають, наче величезні клітки, набиті соломою) заїздимо й ми немовби до якого містечка. „Sindicato Agricola del Norte de Tenerifa“ — пояснює великий напис. Магази́ни, подвіря, куди заїжджають вози з бананами, склади, робітні, бюро. Сотні людей крутяться, бігають, двигають пачки, дерево, банани, солому (тої соломи тут багато на кожному кроці).

Наш інженер зразу відшукує бюро цього підприємства, а нас провадять насамперед до майстерень. Там з пахучих смерекових дощок збивають великі клітки. В них, як ка-

Робітниці носять банани до пакувальні.

жуть, міститиметься кожна „галузка” бананів окремо (не забуваймо, що на виставі бачили ми одну таку китицю вагою 57 кл., мабуть і тут не бракує таких okazів).

На подвір'ї бачимо, як з возів уважно витягають з соломи ці китиці, розгортають з плахти і подають робітницям, робітникам, що заносять їх до шопи. Тут усе бродить у соломі по коліна. На соломі теж легенько кладуть свій тягар.

Овочів не обривають; тільки цілу галузь відповідно приготують у дорогу. Кілька-десять дівчат роблять з соломи жмути, наче б перевесла, обвивають їх м'яккою бібулою й дають робітницям. Ці вкладають їх легко попід позакручувані в серпи банани. Тепер цілу величезну галузь обвивають ватою папером і так забезпечену вкладають у дерев'яну клітку, відділяючи одну від одної грубою верствою соломи. Тільки такі, добре забезпечені, клітки готові до дороги.

Управа бананарні дуже чемно показує нам усе, пояснює, роздає фотографії, дозволяє на пам'ятку взяти й кілька вибракунаних бананів. Однак ласувати нема чим: всі банани зелені, як барвінок. Дозрілі не витримали б далекої дороги. Дозрівають „на місці”, звичайно в портах.

При повороті з тої подорожі вдалось мені оглянути такі пивниці - дозрівальні в Гдині.

Найбільша клітка на світі.

Відвідини бананарні забрали нам досить часу, але ніхто цього не жалував; це було дійсно цікаве, Вдоволенний інформаціями був

і наш інженер, що вийшов з бюро з цілою пачкою різних інформаційних паперів.

— Ну, тепер уже хіба додому... це ж ми далеко відбилися від Санта Круз...

— Але в нашій програмі був ще записаний ботанічний сад, — нагадує професор.

— Може б так уже дарувати собі його? — піддає думку інженерова.

— Та це ж, панство, по дорозі. Що шкодить хоч раз „кинути оком”, — не здається професор.

— Хай буде, — годиться з зідханням змучене вражіннями товариство.

Але це майже силуване „кидання оком” протягнулося аж до заходу сонця.

— Що ж нас затримало так довго в тому саду? — питаєте.

Не стану описувати, — скажу тільки, що незвичайно цікаво було розглядати дерева, квіти, кущі з усіх кінців світа; дотепер ми їх знали тільки з образків чи теплярень, а тут побачили в пишному, дозрілому виді, на вільному полі. Дуже приємно було подивитися своїх добрих знайомих: аравкарії, фуксії, сосонки, пальми, камелії і інші кімнатні квітки, — але не в вазонковому, а в незвичайному виданні великих кущів, ба й високих грубих дерев. Здавалось, наче вони стоять перед нами під якимось чудодійним, побільшаючим шклом.

Додайте свідомість, що більшість тих незвичайних okazів не є тут рідкими плеканими в наукових цілях гостями, а здобули собі право горожанства й ростуть, як у себе вдома по городах, а може й лісах. На 13-ти Канарійських островах, що загалом займають

всього 7372 кв. км., а Тенериф зокрема: 2.353, закліматизовані зразки фльори всіх частин світа, Сприяє цьому вічна весна, лагідне й тепле підсоння, (середня температура вліті 23°, а взимі 16 Ц, вище зера).

На останку ще одна незвичайність: в парку є щось наче клітка, де жиауть представники мабуть усього крилатого світу на острові. Клітка такої величини, що вільно ростуть там не тільки кущі, але й великі дерева, а в тому обмеженому шрозорими стінами лісі. аж густо від птахів.

„Фахові“ співаки канарки друктьс я напереміну з іншого калібру співаками Одні співають, інші свищуть, цвіркають та прицьому літають, погойдуютьс я на галузках, дзьобають зернятка, — словом, поводятьс я, як на волі.

Не хотіли поступати в сад, а звідти ледве нас шофер витягнув. Аж тільки увечері розглянулись як слід по місті, а в останній годині перед відїздом пароплава все гурмою до пристані.

В порті галас і гармідер, всі наввипередки тиснутьс я до моторівок.

Найбільшу увагу звертає на себе панна Зося в місцевому народньому кругленькому капелюшкові. Вона, жестикулюючи живо, розказує свої вражіння.

— Але, — хвалимос я ми, — таки мало хто з панства відвідав бананарні, правда?

Дійсно мало хто туди потрапив.

— А бачите? Шкода!

Панна Зося зла на мене:

— Ви все собі щось цікаве винайдете... Чому мені наперед цього не сказали?

— А ви чому не трималися мене, а шукали інших богів?

— Добре! Вже не буду. . Даю слово: завтра на Мадейрі їду з вами...

Мадейра.

Чи то все те, що маємо втратити, здається найгарніше, наймиліше?

За кілька днів допливемо до останньої мети нашої чарівної подорожі на полудне, в країну сонця, квітів — і от здається мені, ще ніколи за час цілої нашої подорожі не було небо таке чисте, голубе, аж прозоре; ніколи море, святково прибране в білі кучері, не було таке привабливе, веселе, жваве.

Від ранку стою похилена над поруччям й не надивлюся на іграшки хвиль з пароплавом. Хочеться переконатися, чи справді кожний дев'ятий вал більший, чи справді стане в нього сил, щоб хоч трошки піднести пароплав на своєму сріблито-синьому хребті? І насправду — холітаємося, іноді таки добре...

Як це гарно, що в мене нема найменшого нахилу до морської недуги. Можу морем любоватися до схочу, а це не всім дозволене. Ось на лежаках то тут, то там заздро слідять за нами скривлені, побілілі обличчя. Й що їм з їзди на морі? Найкращі вражіння марно пропадають...

— Женемо, як шалені. До Мадейри підпливемо на годину-дві скоріше, як було назначено, — кидає в бігу вістку врадуваний, молодий, гарний моряк всім, кого тільки стріне по дорозі.

Це діє на нас, як електрична хвиля.

Всі оживлюються. Одні біжать переби-

ратися, пакувати на дорогу щонайпотрібніше, другі відбувають рішальні розмови.

— Ну, кажіть, їдете з нами? Так від чого починаємо?

— Мої пані, дайте себе переконати. Жаден мужчина не дасться витягнути на прогульку, доки не вступить до винарні на пляшку „мадери“...

— Ох, зараз пляшку! Далеко опісля зайдете..

— А хто ж на Мадейрі ходить? Поїдемо! Ще й санками, запряженими волами...

— Е, то мабуть байки — звідки там беруться санки, коли там ніколи сніг не падає?

— Не вірите? Ось вам намальовано, — й поназує поштову видівку, що купив у кіоску. — Я вже й написав додому, що їзда санками робить чудове вражіння...

— Я вже волю вжити „лектики“, себто гамака й назати носіям, як хінський мандарин, нести себе, куди захочу.

— Це все дурниці. На ділі їдемо, як усюди, автом.

— Оскільки вони там є... Не забувайте, що Мадейра довга всього на 55 км., а на 23 чи 24 широка

— А до того — це властиво один звал гір, пошарпаний невеличкими потоками...

— Вибачте, але там, де заїздять англійці, мусять бути й авта, а знана річ, Мадейра напів англійська.

— Отже куди їдемо насамперед: в гори, чи побережжям?

Багато є таких, а з ними й п. Зося, що рішають зачати від оглянення віллі, де мешкав маршал.

Німці, бувші австріяки, до яких належить й моя добре знайома пара, хочуть зачати від церковці на Монте, де похований останній цісар Австрії, Карло.

Наш учений отець професор пробує зібрати охотників, щоб оглянути крім Мадейри деякі цікавіші острівчики з тої групи.

Варто всі п'ять обїхати, чи ж не цікаві й ті три, що не замешкані через брак солодкої води?

— На всі не стало б нам часу, але острів Порто Санто, що його в початках п'ятнадцятого сторіччя перші відкрили два португальські лицарі, таки варто оглянути...

— Не дуже то перші, — простує от професор: — Є докази, що про ці острови знали люди ще в старинних часах. Знайдено монети фенікіян і на старинних мапах з 14 сторіччя є вже означена Мадейра, як Ізоля ді Легнаме.

— Ну, коли сягаємо так далеко, то треба пам'ятати, що є здогади, що колись в давніх, передісторичних часах, оці острови, враз із Канарійськими, Азорськими та Зеландією й землями Зеленого Рога, були сушею, що лучила Європу з Африкою, а правдоподібно й Америкою... Є здогади, що якраз ці землі були колись Плятоновою легендарною Атлантидою...

— Ей, слідів, чи доказів, що це була Атлантида напевно не знайдемо, але зате можемо на Порто Санто оглянути руїни хатки, в якій провів свої медові місяці Христоф Колюмб, оженившись з внучкою першого „губернатора“ того острівчика.

Це нас починає на правду цікавити. Роз-

Буйна рослявність Мадейри.

питуємо між моряками, що нераз уже були на Мадейрі, але вістки, які дістаємо, охолоджують наш запал. То правда, що острівець від Фунчалю, столиці Мадейри, де ми причалимо, не так далеко, всього яких 70 км., але все ж таки часу нам не стане на відвідання його, а крім цього там нічого цікавого. Острів великий на 50 квадр. км., замешкалий бідними рибачками. Самі скелі, піски, нема там тої чудової рослинности, вяку європейці одягнули Мадейру, бо ж не забувайте, що все те, що складає її красу, привезене, чуже. Розбуялося на острові так гарно тому, що близькість Гольфштрому робить там чудове, тепле підсоння, в якому всі найрідші, найкращі квіти й овочі удаються ліпше, як у своїй батьківщині. Давно Мадейра була покрита лісами, але погана людська господарка винищила їх так, що все, що є тепер, це діло нової культури. Острівчик Порто Санто, на який ми такі цікаві, пережив ще іншу катастрофу. Перші відкривці привезли й пустили на ньому 15 пар крілів. Ці звірятка так там розмножилися, що за півтора року з зеленого острова зробили пустар. Все згризли. Люди мусіли звідти втікати. Це спонукало їх перенестися на Мадейру, а крілям дали раду аж привезені людьми й пущені на острів пси.

Крім того, що замало часу на відвідини острова, треба ще знати, що море там дуже неспокойне, малими пароплавами, що туди доїздять, страшенно кидає, а до того й не можна підплисти до самого берега. Добрий кусень треба брости водою. Так упав наш романтичний проєкт відвідати острівчик Порто Санто ..

Вже видно Мадейру. Он ті скелі, що вистають ген-ген, далеко із моря... Приймаємо пільота, що впровадить незадовго нас до порту...

О, о, щораз ближче, щораз ближче! Всі пасажирі, готові до опущення пароплава, товпляться на чердаку, а перед нашими очима виростають наче живі, розкинені амфітеатрально зелені гори, засіяні хатками, нарешті місто Фунчаль.

Порт з пароплавами, човнами, моторівками... Свист...

Якір закинений...

Висідати. До моторівок і на беріг!..

В веселому, бадьорому настрої, повному очікування чогось особливо гарного, висипаються подорожні з моторівок на беріг.

Що й говорити!

Хоч би людина не знати як любила й захоплювалася водою, морем, то все ж, ставши певною ногою на твердому ґрунті, чує, що місце її таки тут, а не там — на хитких, непевних хвилях.

Але... в тім то й річ, щоб стати дійсно певною ногою — а в Фунчалю воно не так легко.

Ледве вибрались зпоміж продавчиць мережив, квітів і продавців овочів чи карток; ледве ступили кілька кроків горі вулицею, як переконались, що тут щось не впорядку. Не знаю, як кому, а мені дуже живо нагадалася колишня перша лекція їзди на совгах по льоду: я хочу вперед, а мої ноги зміряють якомось на боки, і то кожна в іншу сторону.

Чути сміх і нарікання.

— Що це: жарти чи кепкування? Як можна брукувати вулиці такими ховзькими камінцями, що годі кроку зробити?

Але це тільки нам так якось незручно. Острівчани ходять собі по своїх дрібних, осаджених нашторц круглячках не гірше, як ми по наших сільських болотах, баюрах. Хто знає: чи не почувались би вони у нас, на наших дорогах, куди гірше, як ми на їхніх ховзьких, немов шкло, камінцях?

Нарешті й ми добираємо якогось способу. Одні підпираються ціпками, інші парасолями.

Пані Ема вчіпилася чоловікової руки, як кліщами. Пан Роберт сопе й „ферфлюхтує”.

Підїздять автокари, що їх замовило бюро. Значна частина подорожніх скоро займає місця.

Панна Зося стала на чолі виправи до віллі маршала, Махає хусточкою, гукає на весь голос:

— Гей, шоферо, кабалєро, до нас! Не бачиш, що до тебе прийдеться рачки лізти?

— А он сани! — крикнув хтось: — Їй — Богу, сани!... Та ще й з волами!

І справді надїздять з гори й скручують у бічну вулицю сани, а на них величезна бочка з вином.

Це на панів подіяло, як електричний струм. Не один, що вже заносив ногу в авто, завернув убік, щоб найперше пошукати шиночка, де можна б скуштувати славної „мандери”.

Позад усіх ледве лізе отець професор. Забув бідака на моторівці невідступну паличку й тепер хитається, як билина очерету на

вітрі. Махає, як вітряк, розхрешеними руками, клене мадерців, що дозволяють собі на такі збитки, без огляду на вік і повагу гостей.

Услужний торговець карток подає руку.

Ми раді, що добились до авта, сміємося:

— До нас, до нас! Сміливо вчіться ходити, отче професоре!

Може наш учений мав які інші заміри, але не було вибору. Із численного гурту наших туристів лишилося вже дуже мало — тож хоч-не-хоч годиться бути четвертим у нашій авті.

— А тепер у дорогу, — віддихає з полегшею пан Роберт: — Це хитрі мадерці мабуть навмисно дібрали собі такого способу, щоб ніхто з чужинців не ходив тут пішки, а мусів казати себе водити, возити, ба й носити... Го, го, це вже не без того!..

Шофер щось питає. Догадуємось: хоче знати, кудюю нас везти. Чекай... зараз...

Розкладаємо на колінах мапу. Показуємо пальцем вверх — у гори!

Крутить головою; показує на сонце...

Ага... запізно...

— А сюди? — ідемо пальцем понад беріг.

Притакує: можна...

— А до Монте? — показуємо на мапі.

І це теж.

— Скільки буде коштувати?

— Tarifa Simple. — й показує таксометер.

Отже гаразд Вперед!

Вже рушає, як пані Ема витягає записані почтівки

Чекай! — кличе до шофера: — Де тут є постамтос?

?

— Що ти говориш, Емо? — обурюється пан Роберт: — Шофере, їдьте до телеграфос, телефонос...

Пані Ема протестує:

— Але ж мені треба не телеграфу й телефону, а пошти, щоб купити значків. Чому ж не постантос?

— Бо такого слова в еспанській мові нема.

— А як же кажеться? Адже постантос... Постантос? — знову до шофера.

Пан Роберт дипломатично мовчить, але його виручає шофер: він зрозумів і незабаром на пошті надає листи.

Пані Ема страшенно рада.

— А бачиш, — каже до чоловіка: — Я вже потраплю по еспанськи порозуміватися?

— Ова! Велика штука! — не здається пан Роберт: — І я це зумію... Ану, шофере: вези нас до доброго ресторанос, де є вінос мадейрос...

Шофер вдоволено сміється — готов послухати

Але тут уже не тільки пані Ема, але й ми всі з от. професором протестуємо:

— Пізніше, пізніше... Увечері... Тепер шкода кожної хвилини...

* * *

Вгору!

Подзвонюють по камінні копита ослів, ратиці волів при санках, що минаються з нами в дорозі. А дорога вузька. Буває треба в ширшій місці затриматися, щоб дати проїхати другому. Якщо задумаємо хитро пролетіти, то не рідко за кару приходиться їхати й назад, аж знайдеться нагода розминутись.

З мурів перехилюються кущі, дерева

в цвіту. З балконів, огорож, здається, капують квіти.

Авто майже зачеплюється об троянди, гльоксінії, пеляргонії, пишні гортензії.

Поza містом стає ширше. Що вище, то більше видно бананових гаїв, плянтацій цукрової трощі, виноградників. З вершка гори Барцалос, де затрималось наше авто, — широкий вид на три сторони острова. Море зелені. До узбіч поприлипали, мов червоні ягідки, червонокриті містечка. Наче купочки черепашок, попри море притаїлися хатки сіл. А море при чорнобривих берегах синіє, золотиться, грає, піниться.

Розглядаємось захоплені.

Отець професор пробує щось викладати про вулканічний підклад і цих островів, про їх геологічний склад. Але ми наче не чуємо цього. Нарешті шофер міркує, що вже доста з нас цього захоплення і пропонує нам дальшу їзду.

До рибалок і гаптярок.

Ще трохи вгору. Але виднокруг звужується. Зрештою далі не стає добре утриманої дороги для авта — отже їдемо назад, в долину, над море.

Хоч на перший погляд морські води здаються одноманітні, але вони мають у собі таку притяжливу силу, що береги, хоч би які гарні, сходять на задній плян. Не годен очей відірвати від вічно живої, рухливої, мінливої маси вод, що грає всіма відтінками зелено-голубих, позолочених сонцем красок.

Затримуємося в малому надморському рибальському містечку. Вузька, довга-довга

вуличка, бруковама подібно, як і в Фунчалю. Убогі хатки. В повітрі пахне рибою. Видно порозвішувані сіті й інше рибальське приладдя.

При березі повно рибалок. Мужчини направляють сіті; жіноцтво старше й молоде, а навіть діти зайняті гаптами.

В бідних хатках, куди ми заглядали, — на лавках під хатами, на сходах, на подвір'ї — всюди бачимо шевкинь, а в кошичках біля них полотна, нитки й усякі потрібні прилади. Гапти гладдю білі й колірові виходять з їх рук напрочуд гарні, повні, прекрасно викінчені. Вони приносять убогому селянському жіноцтву не тільки сякий-такий дохід, але й славу найкращих мистців того роду ручних робіт. Як мережива з Тенерифи, так гапти мадерські мають свій широкий розголос. У Фунчалю опісля стрічали ми багато крамниць з тими прекрасними, доволі дорогими гаптами. На деяких вулицях просто майже не помічається інших магазинів. Білизна жіноча, дитяча, столова й на постіль, заслони на вікна, капи, сукні, суконочки — все, що тільки господарство й мода потребує, дістанете гаптоване на полотні, батисті, шовку. Гаптарство й винарство — ці дві речі, побіч чудової рослинности, дають славу Мадейрі.

Монте.

Досить високо положене село, а радше містечко. А костел, де спочиває домовина цісаря Карла, й скеля, що на ній покладено статую Божої Матері Мира (в пам'ять поляглих християнських вояків на війні), — ще вище.

Стоїмо внизу. Дивимось заклопотано на

Гавтярки на Мадейрі.

довгу, стрімку, вимощену ховзъними камінцями дорогу, що перед нами, й міркуємо: вийдемо власними силами на неї, чи ні? Авто не поїде, зате намагаються нас спокусити носії з своїми певного роду гамаками, що в них виносять подорожніх на гору й зносять назад. Не бракує й ославлених санок.

Нам якось не припадають до вподоби ці способи. Особливо ніяк не зважились би казати нести себе людям. Ні! Ми вже трохи привикли до мадерських бруків — ану, відважно вперед!

Помалу, дуже помалу, відсапуючи й відпочиваючи, зрошені потом таки стаємо на горі. Але ж бо й ціль варта труду! Справді прегарний вид, гарненьке оточення церкви й сама церква.

Прислуга пізнає чужинців і зразу з запитом:

— До крипти цісаря Карла?

— Не інакше...

Нас вводять до бічної нави, де в сумерках, серед штучних і живих квітів та широких шовкових шарф у барвах давньої австро-угорської монархії — гріб Карла.

Химерна людська доле!

Нагадую собі молодого цісаря, цісареву Зиту й цілу громадку гарненьких діток, яких так ентузіястично вітали віденці, коли тільки показалися на вулицях своєї столиці. У вікнах усіх більших магазинів, книгарень, на виставах малюнків, фотографічних ательє — всюди повно образків цісарської родини, що її, здавалося, народ боготворив...

Переворот. Наглий упадок монархії — і десь усе відразу позникало. Зник з очей

сам екс-цісар з родиною — і ось тут, на цьому маленькому скелястому острівчику кінець великої драми — і людини, і цілої старої династії...

Німці пішли ще відвідати дімок, в якому мешкав і скінчив життя цісар. Отець професор оглядає статую Матері Божої. Я за той час відпочиваю збоку на мурку й люблюся надвечірнім тихим спокоєм.

За хвилину ціла наша громадка знову вкупі

Ану, вдолину!

Гадали, підем легше, як угору, а тимчасом... Сунемось без стриму, ховзаємось — хоч бери та зїзди, як за дитячих літ, сидячки.

Звичайно лицарський для жінки, пан Роберт таки заплатив „помічника” від таких прогульок і повірив дружину його опіці. Отець професор, хоч як зарікався, таки вліз у гамак. Ми з паном Робертом — уперті й промишляємо кожне на свою руку. Хоч не обійшлося по дорозі, щоб не „сісти”, — але таки поклали на своєму: без чужої допомоги й без кошту, тільки трохи постогнуючи, знайшлися нарешті в авті.

А увечері всі столики перед ресторанами, винарнями обсіли туристи. Не знаю, чи знайшовся в тій хвилині такий завзятий ворог алькоголю, щоб бодай не замочив уст у пахучім плинні; а покуштувавши, не вихилив хоч би одної маленької чарочки.

А яка гомінка розмова при тім! Кожний розповідає про свої вражіння, кожний снує пляни на завтрішню днину.

Віднаходить нас і трохи розчервоніла від вина п. Зося.

— Ну, і що бачили? Певно найцікавіші речі вже оглянули без мене.. Я то знала наперед...

Показується, що й вона їздила почасти тими самими дорогами, що й ми. Це її трохи заспокоює.

— Завтра вже з вами! — кінчить самопевно, навіть не питаючи про нашу згоду.

Прогулька на власну руку.

Ранком, тільки ступили з моторівки на острів, уже здалека вітає нас вчорашній наш шофер, мовляв: а що, поїдемо разом і сьогодні? Чому ні? Пощо шукати іншого?

— Куди ж нас повезеш сьогодні?

Показується, шляхи, призначені для туристів, всім візникам, шоферам добре знані. Його пропозиція сходиться з програмою офіційних прогульок наших туристів: вгору через Монте, що лежить на висоті 570 м., до Terreiro на сто метрів вище; а там Arrêb вже 1124. Ще Poiso на 1380. Це вже найвище, куди сягають добрі автові дороги.

Звідти знижаємось на 855 м. (це все зазначено на мапі) до Ribeiro Frio („зимна вода“, що славне цікавим широким виднокругом).

— А звідти?

— Назад тою самою дорогою над море й берегом його до Camico, Porto Nowo, Sta Kruz, Machico...

— Й знову тою самою дорогою до Фуншалю? Це все гарно, але... чи не можна б не переїздити двічі цих самих шляхів? Чи не можна зробити ось такий лук горами й спуститися просто до Sta Kruz, чи де там?

Така пропозиція заскочила шофера. Туди, каже, не возиться туристів.

Тим краще. Це мене й паню Ему тільки більше заохочує до цього проєкту.

— Але чи є там що цікаве? — опонує пан Роберт.

— Ти все мусиш противитися, як я чогось хочу! — обурюється пані Ема: — Вже це саме цікаве, що побачимо щось, наче відвортна сторона медалі.

Перехилиємо на свою сторону отця професора, якого манить побачити хоч кусничек Мадейри, не прибраної в святковий одяг.

Опозиція пана Роберта упадає.

Ще тільки вагається шофер. Чи поїде туди авто? На мапі для прогульок не зазначено цієї дороги...

Пішов радитись з іншими шоферами. Щось комбінує, водить пальцем по мапі. Нарешті годиться на наш плян. Беремо авто на цілу днину. Так краще. Чого спішитися, заглядати щохвилини на годинник?

Вже всідаємо, як надходить панна Зося з незнайомою панночкою попід руку.

— Куди їдете?

Спершу наша програма не робить вражіння, аж коли дійшли до переїзду верхами гір, панна Зося запалюється.

— Іду з вами!

— Але ж авто тільки на чотири особи...

— А чому ж не брали більшого? Я ж вам ще вчора казала, що сьогодні їду з вами.

Без нашої згоди прикликує власника більшого авта й, не зважаючи на наші протести, починає з ним переговори.

Однак сам шофер не годиться на таку

„маршруту”. Каже, велике авто не пробереться гірськими доріжками.

— То ми їдемо цим, — рішає п. Зося: — Сідаємо біля шофера.

— Як то „ми”? Коли вже остаточно знайдеться там місце на одну особу, то ніяк на дві.

— А я панни Марини не лишу. Не зроблю так, як „інші”, що раді втекти від своїх товаришок. Ідемо обі. Бачите, що ми з панною Мариною не важимо більше, як котра одна з вас, мої пані...

— Але ж в авті не йде про вагу, а про місце...

— Дбо ми обі заберемо більше місця, як пані Ема, або пані редакторка? Ану, переконайтеся...

Притиснула малу тендітну панночку до своїх костистих грудей:

— Змірте!

Всі мимохить розсміялися. Роззброєний шофер дався переконати. Може й тому, що панна Марина була не тільки маленька, тендітна, але й дуже мила, рожевенька русявочка. Усадовив свої панни на лавці, а сам леде всунувся між них.

— Я на таке не пристаю! — протестує пан Роберт: — Шофер потребує вільного місця.

Але шофер заспокоює: мовляв, він не сьогоднішній, дасть собі раду.

Панна Зося підлабузнюється, поклепує шофера по рамені:

— Так, так, гарно! Белльо шоферо, шарманто шоферо португальо.

Це слово вколело шофера, наче шпилькою:

— Ми не португальці тут, ми мадерці!

— Так? — наче зраділа панна Зося: —
То ще краще! Боно, бельо шоферо мадеро!
Рушаємо.

О, яка гарна, яка нова, здається, оця до-
рога, що ми її вчора проїздили! В ранньому
соняшному сяйві, в ранніх росах, така весела,
свіжа зелень, такі живі, наче співучі, різно-
барвні квіти.

Не розбереш: чи це квітник, чи левада;
ліс чи парк, як у місті

Отець професор звертає увагу на те,
як добре відчуває себе тут оця різнородна
рослинність. Більшість дерев, квітів і тут за-
ховує свої домашні звичаї: розвивається, цві-
те, родить за традицією тоді, коли й його
брати там, за тисячі миль далеко. Бачимо,
що, приміром, для дуба не наспіла ще пора,
хоч тут правдиве вічне літо. Він ані гадає
розвиватися — це ж ще тільки квітень. Але
магнолія, камелія біля нього в повному цвіті.
Помаранчі вдруге збираються родити. Бача-
ни вже відродили, виноград ще не доспів, на
цукрову трощу жнливо. На вузьких доріжках
раз-у-раз приходиться минатися з великими
возами, навантаженими, як у нас снопами —
бадиллям цукрової трощі.

Панна Зося конечно забагає зіскочити,
вирвати на полі кусок тростини — спробува-
ти, чи солодка. Шофер стримує, каже: буде
ще доволі того добра.

Що вище, то краще. Дивимось наче
з лету птаха. Ціла симфонія барв: зелені, си-
няви неба, моря — все позолочене сонцем,
посріблене росами.

Час до часу стаємо, щоб налюбуватися
красвидом, то знову затримуємося в якомусь

цікавому селі чи містечку. Шофер, як колись наш Данилко чи Федько, що возив нас до школи, вибирає добре місце коло ресторанчику чи шиночку й іде на чарку вина, як наш візник, бувало, на чарку горілки.

Умовляємось, за скільки хвилин збірка, й розбігаємось. Кожне на власну руку шукає, що йому миле. Хто навпростець дряпається вгору. Хто понад потік доріжкою. Хто між хати придивитись людям, хазяйству. Не зважаємо на всякі таблиці з написами - порадами. Нащо нам цього? Зрештою — і так ми б того, що там написано, мабуть не зрозуміли.

В одному місці вже маємо рушати, як отець професор веде нас стежкою ген-ген далі на скелю, завішену над проваллям. Видно, що тут приготовано все на відвідини туристів. Місце огорожене півколом барієрою, лавочки, навіть кам'яний столик. А вид з цього місця на три сторони такий широкий, такий далекий, такий гарний!

Таки близьенько, здається під самими ногами, маленьке сільце. Дрібні хатки, криті високими стіжкуватими солом'яними дахами. Видно людей на подвірях при хазяйстві.

Я мушу туди зійти!

Виторговую для цього 30-40 минут. Як приємно збігається крутими стежками долину, долину!

А ось і перше господарство. Невелика бідна хатинка, віконечко маленьке. Світла в хаті з цього так мало. Печі не видно. Обстановка бідненька, як у нашій найбіднішій сільській хатці Подвірячко мале. Біля убогої стаєнки господар з сином пораються коло воза, запряженого волами. Бабуся сидить на

Господарство мадерця.

порозі, гаптує хустину, пильнує внучатка в колисці. Все на дворі. Можуть без втрати здоровля жити й у таких бідних, темних хатках. Там же цілий рік ніхто в хаті не сидить, можна на дворі й ночувати.

Чи виглядає тут дуже бідно? Не скажу. Чудові квіти, що вються по будинках, вилазять на плоти, заслонюють бідні будівлі, прибирають усе в якусь гарну, наче святкову шату. Хоч бідно, але стрійно!

Ніхто не бере за зло моєї цікавості. Бабуся запрошує присісти біля неї. На жаль, нема часу. Обдаровую дитину цукорками, й шонайскоріше вгору до своїх.

Багато ми тут часу втратили й не спостерегли, що погода щось нам зачинає псуватися. Хмари щораз частіше заслонюють сонце. Щохвилини, здається, природа то стягає на нас хмарні брови, то знову хитро усміхається. Нарешті, як підїхали ще кількадесят метрів вгору, зачинає накрапати. Ми вїхали мабуть в район хмар.

— Чи не вернутись нам? — піддає думку пан Роберт: — Буде з нас того добра. Що більше можемо ще побачити?

Але ми, всі пані, протестуємо. Що, ми б дали себе налякати хмарі? Пробемося крізь неї! Там же, вгорі, найцікавіше.

Прилучається до нас цікавий на природу отець професор. Переголосовуємо пана Роберта. Далі вперед, пане шофере!

Відворотна сторона медалі.

Таки поставили на своєму! Раді з перемоги ... в найкращому настрою пускаємося в дальшу дорогу.

— Побачите, — потішаємо нахмареного пана Роберта, — ще нам подякуєте за нашу... — вже хотілось сказати впертість, але в час спостереглися: — За нашу жадо-бу науки.. (так краще!)

Ізда наче в країну привидів. Здається, якісь таємні духи, позакутувані в фантастичні розвіяні плахти, снуються між деревами, ви-хилюються зпоза скель, звисають сірими клубами щораз нижче, нижче. Вкінці лягають на нас усім своїм сірим вогким невхопним тілом...

Що далі, то гірше. Авто відкрите, нема де сховатися, а дрібна мряка січе, тне, як гостра шкляна січка. Мокріє не тільки одіж, шкіра, тіло, а здається розмакають і кісті. Брр...

— Скоріше, шофере, скоріше пробивай-мося крізь хмари. Скоріше!

Скоріше? Коби то можна!

На вибоїстій ховзькій доріжці авто за-носить, стає майже навпоперек, перехилю-ється над проваллям; то знову підскакує на вибоїнах вверх, вниз; то в ямку, то на ка-мінь. В додатку вітер. Ох, який холодний ві-тер! Здається, ледова потвора відкрила пашу й дме, дме, хоче нас враз із автом здмухнути в провалля. Зриває з нас плащі, розгортає хустки...

Полетів із вітром капелюх отця профе-сора, гадюкою звинувся понад головами шов-ковий червоний шаль панни Марини й зник у безвістях.

Стає майже зовсім темно. Витріщені очі ліхтарень не прояснюють дороги навіть на кілька кроків перед нами.

Пані щораз голосніше охають, але крик їх уривається в половині, як авто підкине на камені.

— Завертай! — кричить пан Роберт. Шарпає шофера за рамя: — Яким правом наражуєш туристів на зломання карку? — й підносить уже свою грубу палицю.

Але одне грімке слово: „тихо!“ й вираз поблідлого обличчя шофера, коли звернувся до нас, вмить утишує всіх. Бачимо, що непереливки. Кудюю зрештою завертати? Кроку перед собою не бачимо.

Мовчки, здушуючи окрики страху, чуємо по якомусь часі тої несамовитої їзди, що зачинаємо зїздити в долину. Помалу слабне й вітер. Прояснюється. Тоді звертається до нас шофер, хреститься й нам велить так зробити.

— Подякуйте — каже — Богові, що не розтрясли свої кості на Мадейрі.

Відіхнули з полегшею. Помалу приходимо до рівноваги, Поглянули по собі — і в сміх. Але ж ми виглядаємо! Порозкручені кучері, порозвіяні чуприни — розмазані „мальовила“. Пішли в рух крейдки, пудри, гребені. Приводимо до ладу тоалети, розкидаємо намоклі плащі.

Аж тепер дає собі духа пан Роберт. Дісталосся шоферові, а найбільше професорові, що на старі літа тримає з „бабами“.

Але „баби“ вже відзискали фасон.

— Ну й що? Не добре було побачити Мадейру з відвортної сторони?

І це щось варте!

Знову на сонці серед квітів.

Вдолину, в долину, до сонця, тепла, зелені, до квітів! Що-правда, цих пишних, наче теялярняних квітів ще нема, але напевно стрінемось з ними незадовго в інших селах, містечках, що своїм веселим виглядом манять до себе.

Але, чи не чудові й ці збіччя, поміж якими вється наш уже битий шлях? Вони, як золотими кульками, заросли малими кущиками (нагадують наші ялівці). На них не видно зелені, а самий золотожовтий квіт.

— Я хочу тих квіток! Затримайте авто, я мушу нарвати собі китицю тих квітів, — кличе панна Зося.

Шофер віраджує, скривився, показує щось руками, впевняє, що далі знайдемо щось гарніше... Але панна Зося вперлася.

— Моє панство, — кличе поіритована, — а може я маю ще яку справу, не самі квіти? На це вже нема аргументу.

Зникла серед кущів, по хвилині виходить із жмутком квітів і подряпанними руками Показується: гарні кущики страшенно колючі.

За це образилася на шофера.

— Чому не сказав цього? Була б не злізала.

Шофер нагадує, що не слухала його доброї ради лишити в спокою ці квіти та їхати в долину.

— А хто тебе розумів? Повинен був взяти шпильку вколоти в руку, була б догадалася, — відвертається боком, надута.

На долині затримуємося в маленькому містечку чи селі. Розтаборилися коло старень-

кого мурованого костела. Пушиста муравка, кам'яна лавочка в тіні старого плятана, — мур, вкритий шкарлатним плащем квітів. Куш гортензій з великим, як дитяча голівка, блідо-рожевим квітом.

Панна Зося перепросилася з шофером і зачинає оживлену розмову,

— Бельо фльоро, — хвалиться шофер, вказуючи на море квітів,

— Так, так, — потакує п. Зося. — І в Польщі маємо такі самі гортензії, шкарлети, а вже пеляргонія це наша народня квітка.

— Камельо, — показує на куш пишної камелії в цвіту, що закриває собою секретний будиночок недалеко плебанії.

— Камелія? Є в нас, о, як багато!

І так все, що бачить...

Розбіглося наше товариство. Отець професор знайшов ключника й іде оглядати стару святиню. Пані Ема обділює малу цікаву дітвору цукорками. Панни доглянули трошеве поле. Бачу здалека, як силкуються, щоб зломати билину. Буде баль.

Я пробую якось порозумітися з мадерчанками, що повбирані в сорокаті пасматі спіднички, в суконних шапочках з гострими довгими шпiцями на голові пропонують мені гаптовані хустинки.

Нарешті трубка авта.

Сходимося. Всі з трофеями: ця — квітку, та кусень застиглої ляви, а всі... з квітками камелії.

— Цукор, цукор, — кличе здалека панна Зося, вимахуючи величезним грубим прутом трощі.

Шофер засміявся в голос.

Дівчина в Мадейри в народв'м одязі.

— Но, шукеро, бамбусо!

Знову образа.

— Чого ж ви нам не сказали? Бачили, як ми мучилися.

— Гадали, хочете вирвати собі бамбусового прута...

— З якої рації? Хіба в нас мало бамбусів?

— Де? Хіба в крамницях.

— І в крамницях, і на ставах.

— Де ж ви у нас бачили на ставах бамбуси?

— Бамбуси не бамбуси, а троща є, все одно яка.

Шофер постарав жмут правдивої цукрової трощі. Всі зачинають гризти, щоб дошукатися цукрового смаку.

Шофер скептично всміхається.

Цукор? З трощі більше цього, показує, як петься горілку з келішка.

Отже на це так багато плекається цукрової трощі?

У джерел популярности Мадейри.

— А тепер? — питає шофер, доїжджаючи смерком до Фуншалю.

Отець професор, змучений вражіннями, підшіптує несміливо:

— В пристань...

Але ми всі протестуємо. Що-о? В останній вечір на Мадейрі в восьмій вертатися на пароплав? Ніколи!

— Запрошую всіх на вино! — запалюється пан Роберт, що вже вспів забути про відворотну сторону Мадейри.

— Віно, віно, — підхоплює шофер і, не питаючи нікого, завертає в бічну вуличку.

— Куди, куди? — стримуємо. Але шофер тільки махнув заспокійливо рукою Мовляв: я вже знаю, що роблю. Покрутив колесом: летимо стрілою.

Раптом стоп. Ми перед одною з непоказних старих будівель, з великою склепленою брамою. Якраз із бічних воріт будинку виїздять низенькі сани, запряжені волами. На них величезне барилище

Вже мали замикати двері, але шофер поговорив кілька слів з господарем і челюсти пивниці широко розкрились перед нами. Заясніли світла. Вдарив запах вин, вишкірився ряд череватих бочок.

— От знав шельма шофер, куди завести, — радіє пан Роберт, — тільки не бачу столиків і лавок, де б сісти...

Тут ще й приємна несподіванка. Власник чи заступник фірми розуміє і говорить незле по німецьки. Він пояснює, що тут на шклянки не продають. Можна тільки купити бутлю чи хоч би добру пляшку й тоді дістанемо покуштувати.

Пан Роберт уже сягає по спору бутлю.

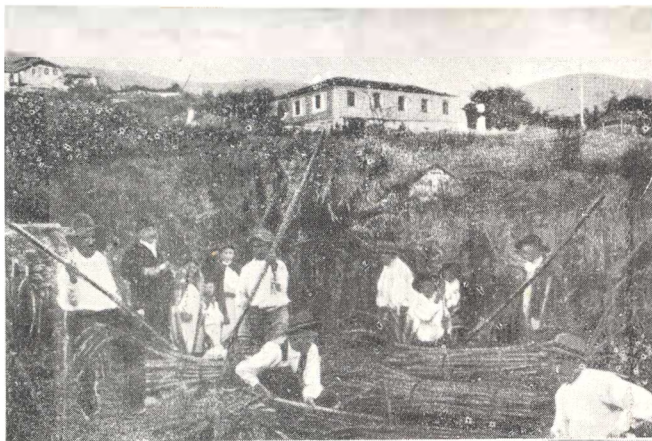
— Але ж тобі того не перепустять через границю, — спвмятує пані Ема.

— Випємо до того часу. Правдивої „мандери” не так легко дістанеться в Польщі.

— Дістанете, — каже господар, — тільки не за цю ціну.

— Але напевно буде пофальшована...

— Не конечно. Добрі наші фірми тримають у різних краях своїх контролерів, що стежать за тим, чи купці не фальшують їх

Збір цукрової трощі на Мадейрі.

вина, чи не підробляють етикет. О, ми дбаємо про свою добру славу!

Кожний з нас, пс чи ні, рад би вибрати „на пам'ятку” хоч пляшку вина, але якого? Різниці в цінах шалені. Починаючи від кількох зл. до кількадесять за таку саму кількість.

Помагає сам власник. Каже купити вино „малмазія”, за 3 зл. пляшка, зовсім добре. Для переконання наливає малі келішечки.

— Знамените! — захоплюється пані Ема: — Пахне, як перфума. Мушу купити собі кущик такого винограду до нашого саду.

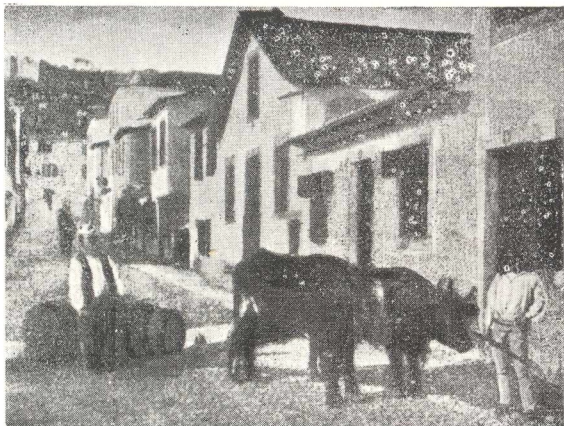
— О, це залежить не так від винограду, як від підсоння. Виноград відкривці Мадейри привезли сюди з Крети й Кипру. Але тільки наше вічно тепле весняне підсоння, що має величезний вплив на дозрівання вина, зробило з нього те, чим сьогодні є в світі „мадера”. Наше вино мусить вистоятись найменше два-три роки. Ця „малмазія” має два повні роки, але ліпші, тяжчі роди не видаємо, як по п'ятьох, десятих, а то й більше літах...

— Бодай так! — сумнівається пан Роберт: — Хіба нема між вами жидів чи вірмен? Вони вже найшли б вам спосіб, щоб так довго не ждати.

— Ну, остаточно й мадерці стараються трохи прискіпити цю процедуру — признає фабрикант: — Деякі продуценти мають штучні теплярні, що прискішують дозрівання вина. Одні послугуються огрівальними з печами, інші роблять це в спеціальних соняшних огрівальнях.

— Ага! бачите? — тріюмфує пан Роберт: — Не казав я?

Купець сміється:

Бочка в вином на санках .

— Так, ви добре догадалися, але ми цього не вживаємо. Ваша „малмазія” має таки справедливий третій рік.

Решта нашого останнього вчора на Мадейрі, зійшла на купуванні памяток, гартів, овочів, карток, альбомів.

Всі крамниці при головних вулицях до пізньої ночі відкриті. Пані з нашого пароплава просто заливають їх. Купуєш чи не купуєш, принаймні подивитися на ці всі чуда хочеться. Що за сукні, у всіх барвах, фасонах! Що за прекрасні дитячі убрання, білизна, заслони, подушки, хусточки! Дійсно мрії. І всі ці чуда роблені руками тих селянок, що їх здибала в убогих хатках. Часом годі увірити: така тонка, чудова робота.. Але знаю й чудові наші вишивки, писанки. Без сумніву, так як у нас, так і тут інтелігенткам не рівнятися під мистецьким оглядом з дітьми природи.

Наша чвірка пань і тут не розлучається. Вибираємо, радимось, примірюємо торгуємо й покидаємо на те, щоб у другому магазині зачинати те саме знову.

Нарешті панні Зосі забагато того всього.

— Мої пані, буде з вас. Знайте, вам прийдеться мені на дорогу грошей позичати.

— Як то?

— А так, що ми тут робили ріжні патріотичні збірки, і я осталася без гроша.

— Нащо ж останнє давали, як не мали грошей?

— Як же інакше може бути? Таж якби чекав на те, що лишиться, то б ніколи нічого не дав, а так бачите? Помалу, при вашій добрій допомі якось додому мушу дістатися.

Може й рація.

Пізно увечері пароплав ладиться в до-рогу. Бігають матроси, звивають гадюки гру-безних лив. Дзвонять ланці, скрегоче якір. Все, що живе, обліпило бар'єри пароплава. Гомонять найріжніші спогади.

— Тішитесь, що вертаєтесь в свої гори?
— питає хтось закопчанську газдиню, закутану, без огляду на тепло, в свою квітчасту велику хустину.

— Я тим рада... чому ні? Але чи вті-шиться чоловік, як переконається, що із такої заморської дороги можна живою вернутися?..

В іншому куті:

— Ви виходили пішки на Монте, чи ка-зали себе нести в лектиці?

— Ну, хіба можна не скористати з такої нагоди? Не тільки винесли на гору, але ще й до хати, де мешкала Зитка з Карлом. Кошту-вало бо коштувало, але дайте в нас і сто злотих, чи втнете такої штуки! Буде сенза-ція, як покажу фотографію...

— А саньми їздили?

— Чому ні? І таку фотографію маю, здерли шельми, але...

— А мене дуже мало така штука кош-тувала. Всього одного ескуда.

— Як?

— Нащо мені їздити по камінню саньми? Не краще дешевим коштом проїхатися по снігу вдома? Але фотографії треба. Це інша річ. Показую мадерцеві, що стоїть із своїми саньми, ескуда й апарат фотографічний. Зро-зумів шельма. Усадовив нас з Ребекою як-найкраще, щоб було добре видно, сам став з батогом біляволів, а другий: цікі і по параді.

Вишукую спокійнішого місця, оминаючи
здалека розмріяні пари...

Вже зникають з очей темні контури
острова, обсіпаного вогниками, наче зіроч-
ками. Ніч дивно ясна, прозора. Капають зорі
в море. Світить святочно всміхнений місяць,
розстелює перед нами срібну доріжку; зда-
ється, тягне непереможно на ясний шлях.
Не хочеться спати, хоч поклад пустіє. Ще
трохи, ще трохи забути тверезі будні. Ще
трохи подихати м'яким, теплим подихом.

Там, вдома, вже холод: це ж ще тільки
квітень; може ще й сніг привітає... може
там мороз лютує, а тверда дійсність гірш мо-
розу тисне?

Тому ще хоч трохи продовжити безжур-
ний, розкішний сон яркого, теплого, вільно-
го півдня...